

*Ljubo Jurčić**
*Dragomir Vojnić***

UDK 338.2:339.54
JEL Classification F01, F20, N10, O11, O25
Izvorni znanstveni članak

QUO VADIS CROATIA?

Tridesetogodišnja stagnacija u svjetlu naše novije ekonomske povijesti. Radikalna promjena ekonomske politike i modela razvitka Hrvatske na putu u Europsku Uniju.

Preambula

Autori se nadaju da je ovo posljednji, ili barem preposljednji uvodnik za tradicionalno opatijsko savjetovanje hrvatskih ekonomista pod zajedničkim naslovom Quo vadis Croatia? U naslovu više neće biti potrebno naglašavati ni put u Europsku Uniju. U nadi da će to biti tako, autori ocjenjuju da naša postojeća ekonomska situacija i traženje odgovarajućih izlaza zahtijevaju i nešto širi pristup. A taj širi pristup zahtijeva i razmatranje naših nakupljenih problema u svjetlu novije hrvatske ekonomske povijesti, jer je, očito da se poslužimo prigodnim istarskim dijalektom, negdje smo teško “žbaljali”. A te se teške greške odnose na činjenicu da je Hrvatska uz Sloveniju bila najbolje pripremljena za tranziciju, a da su dostignuća veoma skromna. Vodeći hrvatski i slovenski ekonomisti još su u vrijeme vlade Ante Markovića priredili program (zapravo osnove koncepcije i strategije) tranzicije. Slovensko političko vodstvo taj je program uvažilo, a hrvatsko je vodstvo taj program u potpunosti zanijekalo. Nešto poslije ista je skupina hrvatskih ekonomista (iz Ekonomskoga instituta, Zagreb) u vrijeme premijera

* Lj. Jurčić, redoviti profesor Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i predsjednik Hrvatskoga društva ekonomista. (e-mail: ljurcic@efzg.hr)

** D. Vojnić, znanstveni savjetnik, emeritus Ekonomskog instituta, Zagreb i počasni član Predsjedništva Hrvatskoga društva ekonomista.

Rad je prvobitno objavljen u Zborniku sa XVIII. savjetovanja hrvatskih ekonomista održanog u Opatiji 10.-12. 2010.

Stjepana Mesića i Josipa Manolića pripremila studijske osnove i za koncepciju i strategiju razvitka i za politiku privatizacije.

Premijer Josip Manolić nije, međutim, za to dobio odgovarajuću političku podršku. Stihija doktrine ekonomskoga neoliberalizma nanijela je ogromne štete svim zemljama u tranziciji, a Hrvatskoj osobito. Nijedna zemlja u tranziciji nije razvila tako atipičan model privređivanja kao Hrvatska.¹

Eksplozija balkanskoga nacionalizma nanijela je goleme štete. Te se štete odnose i na ekonomiju, i na politiku, i na moral i na povijesnu istinu i na mnogo toga drugoga s time povezanoga. U sklopu tih velikih šteta posebno mjesto zauzima mijenjanje, pa i zaboravljanje naše novije ekonomske povijesti.

A ta je naša novija ekonomska povijest u drugoj polovici protekloga stoljeća privlačila veoma veliku pozornost i društvenih, osobito ekonomskih znanosti, i politike i političara velikoga dijela svijeta. Ta je velika pozornost mnogih godina bila usredotočena na reformska događanja na prostorima bivše zajedničke države Jugoslavije, a na osnovi tih reformskih događanja počeo se postupno razvijati jedan potpuno nov društveno-ekonomski i politički model, koji je i u svjetskoj znanosti i u svjetskoj politici prepoznat pod imenom “samoupravni socijalizam”.²

Za razliku od već postojećega modela “realnoga socijalizma”, novi su model “samoupravnoga socijalizma” znanstvenici simpatizeri njegove pojave nazvali “socijalizam s ljudskim likom”. Glavna je karakteristika toga novoga modela dominacija društvenoga vlasništva u većini gospodarskih sektora (osim poljoprivrede i malih poduzetnika, tj. zanatskih radnji), eksplicitna funkcija tržišta u području roba i usluga i sama po sebi razumljiva njegova funkcija u području rada i kapitala. Isto se tako jedna od bitnih osnovnih funkcija toga modela odnosi na radničko samoupravljanje na svim razinama, uključivši i samoupravne interesne zajednice (koje su imale i neke karakteristike civilnoga društva), a jednako tako i delegatski sustav koji je komponente samoupravljanja vodio sve do razine zakonodavne vlasti.

I premda je u početnoj fazi razvitka modela samoupravnoga socijalizma djelovala samo funkcija radničke demokracije, velika društveno-ekonomska reforma iz godine 1965. imala je za cilj opću pluralizaciju i demokratizaciju društva.

¹ Ljubo Jurčić i Dragomir Vojnić: Quo Vadis Croatia? Neke karakteristike momenta razvoja u svjetlu turbulentnih događanja u zemlji i svijetu, *Ekonomski pregled* br. 12, Zagreb, 2009. Ljubo Jurčić: Hrvatska - Velika transformacija, uvodna izlaganja i poruke XVII. tradicionalnoga opatijskoga savjetovanja hrvatskih ekonomista, *Ekonomski pregled* br. 12, Zagreb, 2009.

² Branko Horvat pripada skupini svjetski poznatih i priznatih ekonomista znanstvenika i dao je veoma zapažene radove iz teorije i primijenjene ekonomije samoupravnoga socijalizma. Posebno veliku svjetsku pozornost privukla je njegova knjiga “Politička ekonomija socijalizma”. Ta je knjiga godine 1984. u Americi bila proglašena nagradom. Dvije godine potom Branku Horvatu je za tu knjigu “za dlaku” izbjegla Nobelova nagrada. Osnovna je poruka te knjige da samo samoupravni socijalizam zaslužuje naziv socijalizam. Branko Horvat: “The Political Economy of Socialism”, M.E. Sharpe, Inc., Armonk, New York, 1982.

No, najveća se novost toga novoga modela privređivanja i upravljanja manifestirala u činjenici da je prvi put u povijesti učinjen pokušaj ograničavanja uloge “eksploatacije čovjeka po čovjeku”. U četiri desetljeća postojanja i funkcioniranja toga modela ostvarene su najveće društveno-ekonomske i gospodarske promjene na ovim našim prostorima. Od velikih promjena i velikih dostignuća posebno je potrebno spomenuti da su Hrvatsku u sklopu bivše zajedničke države Jugoslavije u to vrijeme Ujedinjeni narodi uvrstili među deset novoindustrijaliziranih zemalja u svijetu. Reformska događanja na ovim našim prostorima najbolje se mogu pratiti prateći serije tzv. “crvenih knjiga” što ih od 1968. do 1990. pripremao Ekonomski institut, Zagreb.³ Te su knjige od samoga početka, tj. od godine 1968., pa do kraja njihova izlaženja godine 1990. predstavljale osnovu za rasprave na tradicionalnim opatijskim savjetovanjima ekonomista koja se održavaju sve do danas.

Ideja velike društveno-ekonomske reforme iz godine 1965. bila je usmjerena na opću pluralizaciju i demokratizaciju modela samoupravnoga socijalizma. Kao predsjednik Saveznoga ekonomskoga savjeta jedan je od autora ovog priloga (Dragomir Vojnić) tu ideju izložio u svome radu “Opća kriza socijalizma, krah boljševičke opcije i razvoj modela tržišne demokracije”. Rad je bio objavljen u Ekonomskom pregledu i preveden na strane jezike, od kojih posebno valja spomenuti ruski i kineski. Nešto šire razrade dane su u autorovoj knjizi “Ekonomska kriza i reforma socijalizma”, Globus Zagreb i Ekonomski institut, Zagreb, 1989. Skraćeni tekst knjige preveden je na engleski i na ruski jezik.

U Hrvatskoj su opću demokratizaciju i pluralizaciju provele one reformske snage koje su na ovim našim prostorima djelovale dugi niz godina, ali je eksplozija balkanskoga nacionalizma onemogućila opću demokratizaciju i pluralizaciju modela samoupravnoga socijalizma. Takvim su stjecajem okolnosti uz snažno djelovanje veoma specifičnoga političkoga ozračja u Hrvatskoj (pod utjecajem naše proustaške i profašističke dijaspore), osobito u devedesetim godinama XX. stoljeća uslijedili veliki vakuum, pa i zaborav svega onoga što se u nas dogodilo u drugoj polovini proteklog stoljeća. Na taj nas vakuum i zaborav nerijetko podsjećaju prijatelji znanstvenici iz drugih zemalja, osobito oni iz Amerike i Rusije.

Znanstveno ocjenjivanje uzročno-posljedičnih veza svih velikih društveno-ekonomskih promjena i prijeloma može se ostvarivati samo političko-ekonomskim pristupom, a to znači da se mora poći od činjenica da je povijest političke ekonomije zapravo povijest vlasništva, točnije društvenih odnosa. Takav nas tok misli navodi na zaključak da su se sva prijelomna događanja u proteklome stoljeću ostvarivala u uzročno-posljedičnoj povezanosti s proturječjima dviju osnovnih institucija naše civilizacije - tržišta i demokracije.

³ Dragomir Vojnić (ed. et al.); “Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije”, Ekonomski institut, Zagreb, 1968. - 1990.

Samo se takvim pristupom na odgovarajući način može razmatrati i ocjenjivati i naše novija ekonomska povijest. Takav pristup posebno zahtijeva da se nešto jače osvijetle ona događanja koja su manje ili više svjesno prikrivana maglom eksplozije balkanskoga nacionalizma.

1. Proturječja tržišta i demokracije

Pojam i funkcija tržišta plijenili su veliku pozornost znanstvenika, i to posebno onih koje ubrajamo među klasike ekonomskih znanosti općenito i političke ekonomije posebno.

U tome je kontekstu potrebno prvo spomenuti Adama Smitha i njegovo djelo "Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda" koje je prvi put objavljeno godine 1776.⁴

Objašnjavajući u prva dva poglavlja toga djela kompleks podjele rada, u trećem poglavlju Adam Smith obrađuje tematiku pod naslovom "Podjela rada je ograničena opsegom tržišta".

Već i sam naslov toga poglavlja govori o vizionarskoj snazi autora toga fundamentalnoga političko-ekonomskoga djela.

Kompleks uloge i mjesta tržišta u razvoju ekonomskih znanosti, osobito političke ekonomije, u fokusu je velike pozornosti svih velikana ekonomskih znanosti - od klasika Karla Marxa i Davida Ricarda pa sve do danas, a među njima posebno valja spomenuti Johna Maynarda Keynesa i Paula Samuelsona.

No, nasuprot velikome broju radova u kojima se ističu problemi tržišta i kao političko-ekonomske kategorije i kao primijenjeno-ekonomske kategorije, veoma je mali broj radova u kojima se propituju proturječja tržišta i demokracije kao središnjih institucija naše civilizacije. Taj nedostatak nerijetko dovodi do površnih, pa i netočnih prosudbi o našoj novijoj ekonomskoj, pa i ukupnoj povijesti. Burna događanja koja su izazvala velike pa i prijelomne društveno-ekonomske promjene, osobito u drugoj polovini prošloga stoljeća ne mogu se znanstveno prosuđivati bez odgovarajućega političko-ekonomskoga pristupa, koji mora polaziti od proturječja tržišta i demokracije kao središnjih institucija naše civilizacije. I premda su ta proturječja poznata, čini se, da ih u kontekstu ovih razmatranja nije sasvim suvišno ponoviti.

Dobra je strana tržišta da nagrađuje one dobre i uspješne, a kažnjava one loše i neuspješne. Manje je dobra strana tržišta da je posljedica njegovoga slobodnoga

⁴ Adam Smith; "Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda", MASMEDIA, Zagreb.

djelovanje činjenica da oni bogati postaju još bogatijima, a oni siromašni postaju još siromašnijima. To se događa i na domaćem i na međunarodnom planu.

Dobra je strana demokracije to da ona osigurava svakome pojedincu jednakopravnost, a to znači jednaka prava pred zakonom. Manje dobra strana demokracije manifestira se u činjenici da je ona prema socijalnim pravima i ostvarivanju načela socijalne pravde manje ili više neutralna. To znači da u pojedinim zemljama mogu dobro funkcionirati i institucije tržišta i institucije demokracije usporedno s velikim socijalnim razlikama i praktično bez poštivanja načela socijalne pravde.

U konkretnim slučajevima u svakoj pojedinoj zemlji socijalna politika i ostvarivanje načela socijalne pravde ovise o odnosu političkih snaga. U zemljama s većim utjecajem stranaka socijalističke i socijaldemokratske orijentacije socijalna je politika aktivnija i načelo socijalne pravde izraženije se ostvaruje.

Najizrazitiji su primjer za to skandinavske zemlje. Dobar primjer društva blagostanja bile su i zemlje Europske Unije.

Sve u svemu, tržište u svome slobodnome djelovanju osigurava ekonomsku učinkovitost. Demokracija osigurava jednakopravnost, ali je prema socijalnim pravima neutralna. Naša novija ekonomska i ukupna povijest pokazuje da su svi veliki prijelomni događaji ostvarivani u ozračju proturječja tržišta i demokracije. To se posebno dobro može ilustrirati na povijesnim i prijelomnim događajima u proteklome stoljeću. Taj kompleks problema je u devedesetim godinama prošloga stoljeća privukao posebnu pozornost nekih članova Vijeća za ekonomska istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Posebnu podršku tim istraživanjima dao je predsjednik Vijeća Jakov Sirotković. Na osnovi tih inicijativa organizirao je član spomenutoga Vijeća Stjepan Bratko godine 2000. u Varaždinu veliki međunarodni znanstveni skup pod naslovom "Tržišna demokracija u Hrvatskoj, stanje i perspektive".⁵ U okviru tih inicijativa nastao je i rad "Tržište: prokletstvo ili spasenje".⁶ U nastavku ćemo posebnu pozornost posvetiti onim najvećim i najvažnijim prijelomnim događajima koji su se pod utjecajem ili još točnije u uzročno-posljedičnoj vezi s proturječjima tržišta i demokracije, dogodili u tijeku protekloga stoljeća.

⁵ Stjepan Bratko, "Tržišna demokracija u Hrvatskoj, stanje i perspektive", Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb/Varaždin, 2000.

⁶ Dragomir Vojnić, "Tržište: prokletstvo ili spasenje", Ekonomski pregled br. 9-10/2004., Hrvatsko društvo ekonomista i Ekonomski institut, Zagreb, 2004.

2. Prijelomna događanja u zemljama zapada

O prijelomnim događanjima protekloga stoljeća posebno ćemo spomenuti samo ona za koja se može ocijeniti i pretpostaviti da pripadaju najvažnijima.

Takvim događajima svakako pripada velika svjetska kriza u tridesetim godinama XX. stoljeća. U svjetlu spomenutih proturječja tržišta i demokracije ta se kriza dogodila na osnovi kumuliranja središnjih proturječja cijeloga kapitalističkoga društvenog i ekonomskoga sustava, a koja se izražavaju u društvenom radu i privatnom prisvajanju.

Kako se običava popularno reći: kriza je nastala kao rezultat djelovanja slobodnog tržišta i “nevidljive ruke Adama Smitha”. Potkraj tridesetih i na početku četrdesetih godina XX. stoljeća kriza je u osnovi svladana djelovanjem veoma “vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa”. Nakon Drugoga svjetskoga rata uslijedio je pod utjecajem socijalističkih i socijaldemokratskih stranaka i sindikalnih i radničkih pokreta razvitak društva blagostanja. Na tim su se osnovama razvijale mnoge zapadnoeuropske zemlje i na tim je osnovama nastala i Europska Unija. U tome su razdoblju ostvareni dugoročno (više od pola stoljeća) najstabilniji odnosi rada i kapitala. Gledajući na te procese kroz prizmu tehnološke determiniranosti, valja spomenuti dominaciju prve, druge i treće tehnološke revolucije. Koristi ovih tehnoloških revolucija (nakon krize tridesetih godina) nisu stvarale neprihvatljive odnose u raspodjeli među radom i kapitalom, a to znači da je u koristima koje su bile rezultat povećanja proizvodnosti rada i u koristima koje se ostvaruju tehničkim napretkom i rad ostvarivao svoj interes.

No, logika tehnološke determiniranosti koja prati četvrtu tehnološku (informatičku) revoluciju ne prati više spomenutu simetriju i prihvatljive odnose u raspodjeli rada i kapitala. Informatička tehnologija (zbog nametanja kapitala i novih pravila igre na tržištu rada) razorno djeluje na postojeće stabilne odnose među radom i kapitalom, uvjetujući time i veliko slabljenje društva blagostanja.

Slijedom takvih procesa jačaju trendovi globalizacije i nastaje nova ekonomija u uvjetima dominacije doktrine ekonomskoga neoliberalizma. Javlja se i novi veliki, utjecajni i snažni ekonomski i politički čimbenici – posebno Kina i Indija, a potrebno je spomenuti i Brazil. U svjetskoj ponudi i potražnji nastupile su značajne promjene.⁷ U takvom je svjetskom ozračju kapital postajao sve centraliziraniji, organiziraniji i snažniji. Rad je u isto vrijeme postajao sve decentraliziraniji, neorganiziraniji i slabiji. Kapital je očito potpuno zaboravio na iskustvo iz tridesetih godina XX. stoljeća. U isto su se vrijeme u tijeku 2007. i još više 2008. javljali simptomi i predznaci velikih potresa. Kao i u spomenutim tridesetima, ti

⁷ Vladimir Veselica, “Globalizacija i nova ekonomija”, Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, 2007.

su potresi uslijedili kao kumulativ osnovnih proturječja kapitalizma: na jednoj strani društveni rad, na drugoj strani privatno prisvajanje.

U tijeku četvrte tehnološke (informatičke) revolucije kapital je naslijedio ogromne profite i superprofite na osnovi ICT čimbenika, tj. na osnovi nove informatičko-komunikacijske tehnologije,⁸ pa se, nasuprot prijašnjoj određenoj simetriji u raspodjeli među radom i kapitalom, dogodila potpuna asimetrija. Kapital je pohlepno zgrtao velike profite i super profite, a plaće i nadnice neprestano su opadale uz rezultat smanjivanja kupovne moći. Lom je normalno uslijedio najprije u najvećoj i ekonomski najснаžnijoj zemlji - u SAD. Stambeni je kompleks je zbog velike uloge hipoteka i smanjenja kupovne moći bio prvi na udaru. Najdrastičnije forme tih događanja bila su nova šatorska naselja za ljude koji su zbog ovrhe morali napustiti svoje domove. Krizni val zapljusnuo je cijeli svijet, a posebno Zapadnu Europu, pa i sve zemlje u tranziciji uključivši, valja reći na jedan poseban način, i Hrvatsku. O velikoj krizi mora se, samo radi cjelovite znanstvene istine, spomenuti da su i velike manipulacije u području svjetskoga financijskoga i bankarskoga kapitala dale svoj obol jačanju krize.

U tome su se svjetlu pojavile i velike spekulacije naftnih kompanija, ali, to nije u prvome planu našega zanimanja.

Ono, što jest u središtu našega zanimanja jest činjenica da je po drugi put u osamdesetogodišnjem razdoblju kapitalistički sustav potresla velika kriza svjetskih razmjera. Ta je kriza po svojoj snazi još više po svojoj kompleksnosti, još veća od one iz tridesetih godina. Liječenje ove teške krize, međutim, nešto je djelotvornije zbog stečenoga teorijskoga i primijenjenoga, ekonomskoga iskustva, ali to nimalo ne umanjuje i ne uljepšava činjenicu da je kapitalizam, po prirodi stvari, u stalnoj krizi. Ta stalna kriza proizlazi iz već spomenute glavne proturječnosti kapitalizma koja se pokazuje u društvenome radu i u privatnome prisvajanju, a ta se proturječnost može početi rješavati, ili barem ublaživati, dominacijom političkih snaga koje će maksimalno poštovati načela socijalne pravde na osnovama solidarnosti. U Europi je takvo društvo već bilo zaživjelo kako je bilo ostvareno društvo blagostanja. Kada takvo društvo opet zavlada svijetom, to će obilježiti reformu kapitalizma.

Prvi korak u tome smjeru mora biti izražen prestankom dominacije doktrine ekonomskoga neoliberalizma, jer je nakon ublaživanja i rješavanja krize iz tridesetih djelovanjem "vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa", kapitalistička pohlepa dovela, revitalizacijom ekonomskoga neoliberalizma, do nove velike krize.

⁸ U ovom je kontekstu zanimljiva knjiga koju su napisali otac i sin Adolf i Dražen Dragičević, "Doba kiber komunizma - visoke tehnologije i društvene promjene", Golden Marketing, Zagreb, 2003.

Znanost i politika moraju prihvatiti ponovno potvrđenu činjenicu i znanstveno spoznatu istinu da se samo u kombinaciji “nevidljive ruke Adama Smitha” i veoma “vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa” može izbjegavati kriza i ostvarivati uspješna politika. Svako odstupanje od te znanstvene istine vodit će u nove krize i u novo povećavanje troškova razvitka, kako na domaćem, tako i na međunarodnom planu.

3. Prijelomna događanja u zemljama Istoka

Prijelomna su događanja na početku i u tijeku protekloga stoljeća u Istočnoj Europi bila potpuno različita od onih u Zapadnoj Europi. Kad se govori o djelovanju proturječna središnjih institucija naše civilizacije - tržišta i demokracije, mora se reći da demokracija u zapadnim zemljama nije ostala neutralna u ostvarivanju načela socijalne pravde jer je nasuprot tome uslijedio takav kompromis i dogovor među radom i kapitalom na osnovi kojega se nešto kasnije razvilo snažno društvo blagostanja. Najizrazitiji je primjer nesumnjivo pojava Europske Unije. Nasuprot tome u Istočnoj se Europi, posebno u Rusiji, poslije Prvoga svjetskoga rata dogodilo nešto dijametralno suprotno. Odgovarajuće političke snage teško su se sukobile upravo na problematici uloge i mjesta tržišta i demokracije.

Jedan (manji) dio tih snaga, menjševici, bio je za kompromis među radaom i kapitalom u uvjetima djelovanja i tržišta demokracije. Drugi (veći) dio tih snaga, boljševici, bio je protiv kompromisa, a za ukidanje i tržišta i demokracije. Tako je nastao realni socijalizam (boljševizam) koji je zbog toga od prvog dana ušao u krizu.

Negirajući i tržište i demokraciju, osnovne su se idejno-teorijske osnove toga novoga društvenoga modela vidjele, prije svega, u antitržišnom dogmatizmu.

Pojavom Informbiroa i poslije toga pojavom samoupravnoga socijalizma (dogovorom Tita i Hruščova) i naša je znanost morala pomoći počecima reforme zasnovane na ostvarivanju funkcije tržišta roba i usluga i na ostvarivanju radničke demokracije. To je zapravo bila osnova sustava socijalističkoga samoupravljanja, ali je pokušaj Hruščova da se na osnovi u tom smislu pripremljene rezolucije koju je Plenum Partije morao usvojiti u mjesecu studenome 1962. godine, propao. U tim su pripremama sudjelovali i hrvatski ekonomisti, a o tome je u povijesnom časopisu Ruske akademije znanosti “Novaja i novejšaja istorija”, br. 2. (2008.) objavljen rad Dragomira Vojnića.

Hruščov je formalno demisionirao dvije godine poslije - godine 1964. O svemu se tome, zbog razumljivih razloga, nije mnogo ni znalo, ni govorilo, ni pisalo. Jedan od onih koji je u znanstvenome svijetu tim događanjima bio najviše

razočaran bio je svjetski poznati ekonomist, idejni otac tržišnoga socijalizma - Abba Lerner. Više godina potom on nam je u prijateljskom razgovoru iznio svoje prosudbe da bi u slučaju uspjeha Hruščovljeve reforme u svijetu socijalizma nastupila opća demokratizacija i pluralizacija. Te su ideje bile u sklopu ciljeva velike reforme iz godine 1965., ali je u vrijeme kada se već nazirao uspješan početak planula eksplozija balkanskoga nacionalizma.

Očekivanja znanstvenoga i političkoga svijeta da će se tranzicija na ovim našim prostorima koji su imali najbolju tržišnu (pa i radničko - demokratsku) pripremu najdjelotvornije ostvarivati nisu se ostvarila. Iznimka je jedino Slovenija političko vodstvo koje je bilo spremno prihvatiti ponuđeni program šta su ga zajednički priredili slovenski i hrvatski ekonomisti. Od slovenskih posebno valja spomenuti Aleksandra Bajta, Veljka Bolea i Jožu Mencingera, a od hrvatskih Željka Rohatinskog, Božu Marendića i Stjepana Zdunića.

Od zemalja realnoga socijalizma najbolje su bile pripremljene Mađarska, Poljska i Čehoslovačka. Hrvatski ekonomisti bili su povezani s ekonomistima tih zemalja i pružali su im potrebnu i moguću pomoć.

Naši su ekonomisti, međutim, poslije propasti Hruščovljeve reforme najviše surađivali s ekonomistima SSSR i poslije s ekonomistima Ruske Federacije. Poslije Hruščova sve su više omekšavali idejno-teorijski okviri zasnovani na antitržišnom dogmatizmu. U znanstvenim raspravama o reformi i tržište je sve više stavljano u prvi plan. U praksi, međutim, u tom smislu nisu ostvareni nikakvi pomaci. Gorbačovljeva je reforma uključivala veoma kaotični politički pluralizam, ali nikako tržišni pluralizam. Hrvatski su ekonomisti bili veoma aktivno uključeni u rasprave o perestrojci i pluralizaciji. U tome se posebno isticala znanstvena suradnja među Institutom za istraživanje međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa Ruske akademije znanosti i Ekonomskoga instituta, Zagreb. Dugogodišnji direktor Instituta Ruske akademije bio je akademik Oleg Bogomolov, savjetnik predsjednika Gorbačova. Veliku suzdržljivost Gorbačova u odnosu na tržište hrvatski su ekonomisti (koji su u ovim raspravama bili veoma aktivni) objašnjavali inercijom zbog tragičnih događanja oko Hruščova. Hrvatski su ekonomisti (posebno Dragomir Vojnić) pisali da su i Hruščov i Gorbačov pali na tržištu, ali u dijametralno oprečnoj međuovisnosti. Hruščov je u svoje vrijeme podcijenio snage antitržišnoga dogmatizma i morao je sići s političke scene. Gorbačov je u svoje vrijeme precijenio snage antitržišnoga dogmatizma i isto je tako morao sići s političke scene. U tijeku tih rasprava u Institutu Bogomolova ruski i hrvatski ekonomisti predviđali su da će se u Rusiji dogoditi kaos i mafiokracija. I tako se i dogodilo. O tome je za vrijeme Desetoga svjetskoga kongresa ekonomista u kolovozu 1992. u Moskvi svjedočio Jegor Gajdar, prvi predsjednik Vlade Ruske Federacije u razgovoru s Dragomirom Vojnićem i Željkom Rohatinskim.

Početak tranzicije nije se ostvarivao u dramatičnome ozračju samo u Rusiji.

Većina je zemalja svaka na svoj način, morala nositi svoju tranzicijsku krizu. Sve su zemlje u tranziciji imale veliku nesreću da se tranzicija počela ostvarivati u vrijeme reforme društva blagostanja i jačanja globalizacijskih trendova uz pojavu nove ekonomije i u ozračju dominacije doktrine ekonomskoga neoliberalizma. Ta je doktrina osobito porazne posljedice imala u Hrvatskoj, gdje su i političko ozračje i politički odnosi snaga bili nešto drugačiji nego u većini zemalja u tranziciji. Nametnuti je rat u Hrvatskoj još više otežao opću situaciju koja je već i inače bila veoma teška.

U znanstvenome pristupu analizi i ocjeni povijesnih događanja nije uobičajeno davati pretpostavke tipa što bi bilo kad bi bilo. Učinit ćemo ipak jednu malu iznimku, jer u tome kontekstu to čine i drugi. O tome postoji relativno visok stupanj suglasnosti da bi putovi reforme socijalizma izgledali nešto drugačije u slučaju uspjeha Hruščovljeve reforme. To drugačije se, razumije se, odnosi i na karakter i na sadržaj tranzicije, a govoreći o tome valja samo usput spomenuti da su se i ruski znanstvenici ekonomisti (pa i povjesničari) složili s prosudbom autora da su i Hruščov i Gorbačov na tržištu “pali” svaki na svoj način.⁹

4. Vremenski horizonti razvitka hrvatskoga gospodarstva

Vremenski je raspon razvitka hrvatskoga gospodarstva relativno kratak. Dok su neke države u okruženju s kojima je Hrvatska bila i geopolitički povezana pripadale onome razvijenijem dijelu Europe, hrvatsko je gospodarstvo dugo vremena pripadalo onima koji su u tim povijesnim i geopolitičkim okvirima najmanje razvijeni. To nam veoma dobro ilustriraju povijesna događanja oko sredine devednaestoga stoljeća, a to je vrijeme Eugena Kvaternika i Rakovičke bune. Pisanjem knjige “Hrvatski glavničar” Eugen Kvaternik je i kao znanstvenik i kao političar i kao domoljub želio napisati (iako je po obrazovanju bio pravnik) neke polazne osnove političke ekonomije. Na taj je način htio pokrenuti razvijanje kapitalizma u Hrvatskoj kao bitne pretpostavke za izvlačenje iz vjekovne gospodarske zaostalosti. To je u neposrednome okruženju bilo vrijeme “Komunističkoga manifesta” i borbe rada i kapitala. Kvaternik je svojim znanstvenim i političkim radom želio da se i kod nas što prije dogodi kapitalizam, jer “hrvatski glavničar” i ne znači ništa drugo nego “hrvatski kapitalist”. A ti hrvatski kapitalisti jedva da su i postojali. Infrastrukturu, posebno željeznicu i ceste, razvijali su mađarski i austrijski kapitalisti, i to veoma djelotvorno i uspješno radi eksploatacije hrvatskoga prirodno bogatstva. Nemali dio urbanoga bogatstva njihovih metropola ostvaren

⁹ Dragomir Vojnić, “Ob ekonomičeskikh preobrazovanijah v Jugoslavii vo vtoroi polovine XX veka”, Novaja i novejšaja istorija, br. 2, 2008. Rossijskaja Akademija Nauk, Moskva, str. 109-121.

je eksploatacijom hrvatskih šuma, osobito slavonskoga hrasta. U našoj se povijesnoj literaturi nerijetko spominje Ante Starčević kao “otac nacije”, a mnogo manje Eugen Kvaternik, koji je po pravaškoj osnovi bio njegov zamjenik i urednik časopisa. Samo usput spominjemo da je idejno-teorijska osnova stranke prava u to vrijeme bila bliža socijaldemokratskoj, dakle više lijevoj nego desnoj orijentaciji. No bilo kako bilo, tragična je Zrinsko-Frankopanska sudbina Eugena Kvaternika općepoznata.¹⁰ U svakom slučaju, Hrvatska je i poslije Bečkoga kongresa pripadala najnerazvijenijim dijelovima Europe.

Pojavom nove države Kraljevine Jugoslavije poslije Prvoga svjetskoga rata gospodarska se situacija Hrvatske mijenja tako što zajedno sa Slovenijom postaje razvijeniji dio te nove države. No, ta je nova država u cjelini u vrijeme svoga postojanja (1918. - 1941.) pripadala najnerazvijenijim dijelovima Europe. U toj je državi neke karakteristike nešto razvijenijega industrijskoga središta imao samo Zagreb. Slovenska je industrija također bila relativno razvijena, ali bez većega industrijskoga središta.

Na samome početku Drugoga svjetskoga rata - godine 1941. nestaje Kraljevina Jugoslavija. Na scenu stupaju neke nove male marionetske države u službi njemačkoga i talijanskoga okupatora pa tu valja posebno spomenuti Pavelićevu NDH, Rupnikovu Sloveniju i Nedićevu Srbiju.

Već na samome početku okupacije - godine 1941. Komunistička partija Jugoslavije na čelu s Josipom Brozom Titom pokreće općenarodni ustanak koji uskoro prerasta u Narodno-oslobodilačku borbu kao najveći organizirani vojni i politički pokret u okupiranoj Europi. Taj pokret djeluje u sklopu pobjedničke antinacističke i antifašističke koalicije. Kao rezultat svega toga nastaje nova Jugoslavija ona uključuje i nove dijelove koji su se povijesno vezivali za Hrvatsku a to su Istra i kvarnerski otoci, posebno Cres i Lošinj, a isto tako i otok Lastovo i grad Zadar s okruženjem.

Gospodarstvo Hrvatske i cijele nove države Jugoslavije u ratu je teško stradalo i bili su potrebni ogromni naponi ali ne za novi razvitak, nego za dostignuće one razine razvitka koji je već postojao. Srećom, u novoj se Jugoslaviji Hrvati nisu ponašali, kako je Stjepan Radić rekao, “kao guske u magli”, jer je ta Jugoslavija stvorena na federativnim osnovama (a to je bila Radićeva ideja) i u krajnjoj instanci Ustavom iz godine 1974. Republika Hrvatska je (kao i sve druge republike) dobila pravo suverene države koja se, u slučaju potrebe i želje naroda, može isključiti iz saveza. A to se i dogodilo, ali uz velike žrtve.

No, prilično je sigurno da bi bez takvoga Ustava, za koji su se Hrvati zdušno borili, žrtve bile još osjetno veće. U kontekstu vremenskoga horizonta razvitka

¹⁰ Veoma dobar znanstveni prilog o toj temi dao je Vladimir Veselica u svojoj knjizi: *Ekonomski ogledi i pogledi Eugena Kvaternika*, Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, 2005.

Hrvatske posebno je važna činjenica da je gospodarstvo Hrvatske ostvarilo svoj najveći prosperitet u sklopu te nove Jugoslavije. U svome radu "Od Hrvatskog glavničara do Globalizacije i nove ekonomije" Vladimir Veselica i Dragomir Vojnić navode da je u vremenskome rasponu od 150 godina, računajući od vremena Eugena Kvaternika pa sve do danas, najbrži razvitak hrvatskoga gospodarstva uslijedio u četiri desetljeća - od 1950. do 1990. To je približno ona razina na kojoj se pretpostavlja da se hrvatsko gospodarstvo danas nalazi. Ta se razina odnosi samo na materijalni razvitak u izrazu društvenoga proizvoda. Kada se radi o razini društvenoga blagostanja, to će se dogoditi tek u godinama koje su pred nama. Zato ćemo u idućem dijelu razmotriti razvitak hrvatskoga gospodarstva u razdoblju najvećih i najbržih promjena.

5. Povijesni okviri razvitka gospodarstva Hrvatske 1950. - 1990.

Sto pedeset godina, od vremena "Hrvatskog glavničara" Eugena Kvaternika pa sve do danas, razdoblje od 1950. do 1990. predstavlja razdoblje najvećih strukturnih promjena u gospodarstvu Hrvatske.¹¹ U tome je razdoblju Federalna Republika Hrvatska, koja je po Ustavu iz godine 1974. dobila i sve karakteristike izvornoga suvereniteta, u sklopu bivše zajedničke države Jugoslavije, a u desetljeću Ujedinjenih naroda, ubrojena među deset novo- industrijaliziranih zemalja u svijetu. Valja odmah reći da su se te velike promjene usmjerene prema industrijalizaciji događale u veoma turbulentnim vremenima, i to kako u zemlji, tako i u inozemnom okruženju. Sadržaj i uzročno-posljedične veze tih turbulentnih događanja bilo bi veoma teško razumjeti bez nešto boljega uvida u dvije skupine problema. Prva se skupina problema odnosi na međunarodno okruženje, gdje je posebnu, najznačajniju i najveću ulogu imala Rezolucija Informbiroa. Druga se skupina problema odnosi na velike proturječnosti na kojima se gradilo tzv. jugoslavensko zajedništvo.

5.1. Rezolucija Informbiroa

Zbog ukidanja tržišta i demokracije realni se socijalizam od prvoga dana našao u krizi. Idejno-teorijska osnova realnoga socijalizma i s njime povezana

¹¹ Vladimir Veselica i Dragomir Vojnić: Quo Vadis Croatia? Od Hrvatskog glavničara do Globalizacije i nove ekonomije, Hrvatska na putu u Europsku uniju, *Ekonomski pregled* br. 12, Zagreb, 2008.

kriza zasnivala se na antitržišnom dogmatizmu. A takav idejno-politički okvir, već sam po sebi, onemogućuje i djelotvoran ekonomski razvitak i ostvarivanje demokracije i ljudskih prava i sloboda.

Vodstvo komunističke partije Jugoslavije na čelu s Josipom Brozom Titom, Borisom Kidričem, Edvardom Kardeljem, Vladimirom Bakarićem, Kirom Gligorovom i drugima nije bilo spremno uvažiti idejno-teorijske osnove antitržišnoga dogmatizma. Funkcija tržišta roba i usluga u Jugoslaviji praktično nikada nije ni prestajala. Poljoprivreda i mala privreda gotovo su u cjelini bile u privatnome vlasništvu. To je najviše iritiralo vodstvo SSSR i osobito Staljina zato što se antitržišni dogmatizam najpogubnije manifestirao upravo u poljoprivredi. Prirodne mogućnosti Rusije, osobito kao žitnice, imale su potencijal za prehranu cijele Europe, a u praksi su imali velike probleme i s prehranom vlastitog stanovništva.¹²

Ukratko, idejno-političko ozračje na ovim našim prostorima uvijek je odbacivalo antitržišni dogmatizam. Taj stjecaj okolnosti, i već otprije poznata činjenica da je Tito imao veoma kritički odnos prema ukupnoj teorijskoj osnovi realnoga socijalizma izazvali su težak sukob ne samo na idejnome, nego i na državnome planu. Najkonkretniji izraz toga sukoba bila je Rezolucija Informbiroa. Namjera je bila srušiti Tita i sve njegove najbliže suradnike i nametnuti idejno-teorijsku osnovu ukupnoga razvitka na osnovi antitržišnoga dogmatizma. Bio je to zapravo, sukob među staljinistima i antistaljinistima. Rezolucija Informbiroa ocijenjena je kao jedan od najvećih i najvažnijih prijelomnih događaja u dvadesetome stoljeću. Tome su događaju najveću pozornost posvetili znanstvenici i političari u SAD a to je i sasvim razumljivo zato što je taj događaj predstavljao početak kraja boljševičke opcije. Rezolucija Informbiroa dogodila se godine 1948. a već godine 1950. počinje razvijanje jednoga potpuno novoga društveno-ekonomskoga i političkoga sustava koji je veoma brzo u ekonomskoj i političkoj znanosti stekao pravo građanstva pod zajedničkim nazivom "samoupravni socijalizam". Sama pojava samoupravnoga socijalizma označila je početak kraja "realnoga socijalizma", a time i boljševičke opcije. Komparativne studije na brojnim svjetskim sveučilištima sve su veću pozornost poklanjali proučavanju toga novoga modela razvitka, to više što je taj model već u prvoj godini svoga postojanja davao veoma dobre rezultate. Stopa rasta BDP u tome prvome desetljeću kretala se oko 10%. Neki veoma istaknuti svjetski državnici ocjenjivali su da poslije Rezolucije Informbiroa više ništa neće biti kao i prije. Jedan od prvih koji je dao takvu ocjenu bio je Jimmy Carter. Kao guverner države Georgije on je povodom tih novih događanja na ovim našim prostorima proglasio obilježavanje dana prijateljstva među Georgijom i Jugoslavijom (kada je već bio predsjednik SAD). Nešto po-

¹² Dragomir Vojnić: Privreda Sovjetskog Saveza u suvremenoj fazi razvitka, Ekonomski institut, Zagreb, 1962.

slije na njegovu inicijativu je proklamiran i dan prijateljstva među Floridom i Jugoslavijom. U isto je vrijeme počeo s radom i jugoslavensko-američki centar za istraživanje i razmjenu koji se u cjelini bavio komparativnim studijima sa težištem na samoupravljanju.

Taj je Centar bio smješten u posebnoj novoizgrađenoj kući Yugoslavia House u samome središtu kampusa Državnog sveučilišta Floride. Direktor Centra bio je kroz mnogo godina jedan od vodećih američkih monetaraca profesor George Macesich, Amerikanac podrijetlom iz Hrvatske. Njegovi su otac i majka kao Amerikanci pete generacije po vlastitoj želji pokopani u Vinkovcima.¹³

Veliku su pozornost komparativnim studijama s težištem na samoupravljanju posvećivala i mnoga druga američka sveučilišta. Spominjemo samo neka koja su se posebno isticala - Ana Schwartz, Columbia University National Bureau of Economics, New York, • Benjamin Word, The State University of California, Berkeley, • Yaroslav Vanek, Yale University, kao i mnogi drugi.

Govoreći o ocjeni koju je dao Jimmy Carter da ništa više neće biti isto kao i prije, valja posebno spomenuti i naglasiti još neke činjenice. Kao posljedica pojave Rezolucije Informbira, osim samoupravnoga socijalizma, stvoren je i "Pokret nesvrstanih". Taj je pokret potpuno izmijenio neke odnose koji su do njegove pojave karakterizirali suvremeni svijet. To se odnosi i na "treći svijet" i uopće na odnose među razvijenim i manje razvijenim zemljama svijeta, a isto se tako odnosi i na dvije supersile konfrontirane u ozračju "hladnoga rata".

Pojava Rezolucije Informbira shvaćena je u svijetu znanosti i politike kao početak kraja boljševičke opcije. Pojava samoupravnoga socijalizma i svega drugoga s time povezanoga što se događalo na ovim našim prostorima označila je početak kraja realnoga socijalizma.

U svakom slučaju, događanja na ovim našim prostorima imala su veliko povijesno značenje. Ta su događanja pridonijela ubrzanju kraha boljševičke opcije, pa i rušenju Berlinskoga zida. Ne kao manje važno, nego naprotiv, valja spomenuti da su ta događanja iznjedrila pokret Nesvrstanih koji je spriječio da se hladni rat u sukobu dviju supersila pretvori u vrući rat. A to bi najvjerojatnije bio treći svjetski rat koji bi značio katastrofu za cijeli svijet, a za Rusiju i SAD posebno.

Zato je sasvim razumljivo što je upravo Amerika bila ta koja je u znanosti i u politici poklonila najveću pozornost, pa i podršku svemu onome što se dogodilo poslije Rezolucije Informbira, a Amerika je bila i ta koja je poklonila najveću pozornost obilježavanju njezine šezdesete obljetnice.

¹³ Godine 1991. je ta institucija transformirana u Hrvatsko-američki centar za istraživanje i suradnju. Eksplozija balkanskoga nacionalizma tu je suradnju prekinula. Dragomir Vojnić - "Transformacija Centra za jugoslavensko-američke studije, istraživanja i razmjenu Državnog sveučilišta Floride", *Ekonomski pregled*, br. 1-2, Zagreb, 1992.

Stavove koje smo o toj temi i o tim problemima iznosili na međunarodnim znanstvenim skupovima prihvatili su i ruski znanstvenici. Već citirani prilog u časopisu Ruske akademije znanosti "Nova i novija povijest" 2, 2008. sve to najbolje potvrđuje.

Nažalost, u našim znanstvenim krugovima o tome se veoma malo govori. Što je još gore, naši mlađi naraštaji ljudi o tome jedva da su informirani. Nerijetko se ti događaji u veoma netočnome povijesnome kontekstu spominju u nekim filmovima s namjerom režisera da na lak i jeftin način film učine zanimljivijim i da zabave publiku. Zato i u okolnostima naše novije ekonomske povijesti naša ekonomska znanost mora svim tim događajima posvećivati odgovarajuću brigu i pažnju.¹⁴

6. Neke karakteristike povijesnih okvira razvitka hrvatskoga gospodarstva

6.1. Neke opće političke karakteristike Kraljevine Jugoslavije

Autori ne polaze apriori od pretpostavke da je Jugoslavija bila umjetna tvorina. To još više zato što su neki hrvatski velikani kao Juraj Strossmayer i drugi među prvima bili začetnici ideje jugoslavenstva. Srbi su se proglasili "Pijemontom" ideje jugoslavenstva tek u vrijeme postojanja Kraljevine Jugoslavije.

Usprkos ideji Stjepana Radića da se ta država organizira na federativnim osnovama, Kraljevina Jugoslavija najvećim je dijelom svoga postojanja bila organizirana na unitarističkim osnovama. Ta je činjenica, naravno, stalno uzrokovala veoma teške unutarnje sukobe, osobito među Srbima i Hrvatima. Ti su sukobi kulminirali godine 1928., kada su za vrijeme zasjedanja Parlamenta u zgradi Skupštine ubijeni Stjepan Radić i njegov brat. Poslije toga su uslijedili veoma teški politički odnosi, osobito među Srbima i Hrvatima. Velike su napetosti donekle ublažene tek neposredno prije Drugoga svjetskoga rata godine 1939. Sporazumom Cvetković-Maček koji je iznjedrio Banovinu Hrvatsku. No, velika su nacionalna ugnjetavanja ostala za neke druge narode, osobito za Makedonce, Albance i za druge.

Makedonija je bila proglašena dijelom Južne Srbije, a Makedonci su bili tretirani kao Južni Srbi. Ubojstvo kralja Aleksandra u Francuskoj godine 1935. potaklo je nove nacionalne napetosti i sukobe. Na političkoj su sceni kao glav-

¹⁴ Dragomir Vojnić, Varijacije na temu "Tržište, prokletstvo ili spasenje", Rezolucija Informbiroa, Veliki prasak, u povodu šezdesete obljetnice, *Ekonomski pregled* br. 5-6, Zagreb, 2008.

ne snage djelovali radikali koji su nastali još u vrijeme Nikole Pašića u Srbiji i Hrvatska seljačka stranka na čelu prvo sa Stjepanom Radićem, a potom s Vlatkom Mačekom. Komunistička partija Jugoslavije u prvim je godinama djelovala kao snažna parlamentarna stranka, ali je nešto kasnije zabranjena. Ta je politička stranka, međutim, neprekidno djelovala u ilegali pa je u konačnici, na početku njemačke okupacije organizirala općenarodni ustanak koji je stvorio povijesne uvjete za stvaranje nove Jugoslavije.

Ta je Jugoslavija započela svoj razvitak u situaciji veoma velikih proturječnosti i u veoma teškim ekonomskim i političkim prilikama.

6.2. Neki aspekti razvitka gospodarstva Hrvatske u sklopu nove Titove Jugoslavije

Razvitak nove Titove Jugoslavije započeo je u ozračju velikih proturječja, i to kako povijesnih tako i ekonomskih i političkih. Jugoslavija je, sa svih stajališta gledano, pripadala malome broju onih europskih država koje se u svome razvitku sukobljavali s najvećim proturječjima. Jugoslavija je od svoga nastanka pripadala najnerazvijenijim zemljama Europe. Nastanak nove Jugoslavije kao rezultat Narodnooslobodilačke borbe u Drugome svjetskome ratu odvijao se u veoma teškim ekonomskim i političkim uvjetima. Teški ekonomski uvjeti bili su rezultat velikih ratnih razaranja i velikoga gubitka nacionalnoga bogatstva koje je i prije tih razaranja bilo veoma zaostalo. Teški politički uvjeti imali su svoje korijene u ratnim događanjima i u povijesnome naslijeđu. Kada se govori o ratnim događanjima, valja imati na umu činjenicu da je nova Jugoslavija i u njezinu okviru Federalna Republika Hrvatska nastala u teškoj borbi sa trima skupinama neprijatelja.

Jedni su bili njemački i talijanski okupatori. Drugi su bili ustaše. Treći su bili četnici.

Ipremda su partizani kao pripadnici najmasovnijega narodnooslobodilačkoga pokreta bili pobjednici, ipak je kod pobijeđenih a isto tako i kod članova njihovih obitelji ostao gorak okus dima koji se više ili manje osjećao i koji se povremeno još uvijek osjeća. Te pojave pripadaju veoma kompliciranome kompleksu psihologije kod masa i kod pojedinaca. Svi su Hrvati svjesni, ili bi to morali biti, činjenice da bi u slučaju pobjede četnika i Draže Mihajlovića Hrvati morali prolaziti težak put denacifikacije onakav kroz kakav su prolazili Nijemci. Na to su nas nerijetko podsjećali prijatelji iz inozemstva koji su za vrijeme rata obnašali dužnosti na kojima su, o svim događanjima kod nas morali biti veoma dobro obaviješteni. Više smo puta kao najbolji primjer spominjali Vaneta Ivanovića, nasljednika Baučeve flote koji je u ratu sudjelovao kao časnik u engleskoj vojsci.

U takvom je političkome ozračju bilo najvažnije na sve moguće načine spriječiti stihijske izljeve kumulirane mržnje, koji su potkraj rata posebno u “križnome putu” došli do izražaja. Zbog takvoga raspoloženja valja shvatiti i parolu o “bratstvu i jedinstvu”, koja je u tim uvjetima na početku ekonomske i političke izgradnje nove države na federativnim osnovama pala na plodno tlo i imala pozitivne učinke.

Najveće poteškoće koje je bilo potrebno svladati na početku funkcioniranja te nove zajedničke države odnosile su se na povijesno naslijeđe. Nova je država na osnovi odluka Drugoga zasjedanja AVNOJ započela kao federativna država sa šest republika i sa dvije autonomne pokrajine. Sjeverozapadni dijelovi zemlje - Slovenija i Hrvatska i Vojvodina povijesno su bili pod utjecajem razvijenih zemalja točnije pod utjecajem Austro-Ugarske monarhije. Jugoistočni, manje razvijeni dijelovi, povijesno su bili pod utjecajem Otomanskoga carstva. Te su povijesne razlike u razini razvijenosti bile povezane i s razlikama u jeziku, naciji i vjeri. To je bila zemlja od šest nacija, pet jezika i tri vjere uz veoma mnogo razlika u povijesnom naslijeđu, kulturi, načinu življenja i shvaćanju najvažnijih potreba življenja i preživljavanja. Sve je to bilo povezano i s velikim razlikama u povijesnoj razini obrazovanja i opće filozofije življenja.

Ukratko, teško bi se mogla naći još jedna europska zemlja koja je na tako relativno malom prostoru bremenita tako brojnim najrazličitijim proturječjima kao što je to bila naša bivša zajednička država Jugoslavija. Zato se, ta događanja jednako tako kao što analiza i ocjena događanja u našoj novijoj ekonomskoj povijesti pretpostavljaju političko-ekonomski pristup, ne mogu ocjenjivati ni razumjeti bez odgovarajućeg sagledanja i uzimanja u obzir spomenutih svih najrazličitijih suprotnosti, i to više zato što su ta proturječja veoma snažno (ali veoma različito) utjecala i na stanje duha i filozofiju življenja, pa i na svjetonazorsko ozračje. Kada je u pitanju kompleks gospodarskoga razvitka Republike Hrvatske u okviru bivše zajedničke države Jugoslavije, onda se mogu zapaziti i brojne razlike i brojne sličnosti. Sličnosti su to što je svaka republika ocjenjivala svoju vlastitu ekonomsku situaciju u okolnostima većega davanja zajednici nego primanja od zajednice. Razlike su bile to što su razvijenije republike Slovenija i Hrvatska i Autonomna pokrajina Vojvodina veoma lako mogle pokazati veličinu prelijevanja svojih sredstava preko fondova za razvitak manje razvijenih i preko Saveznoga budžeta.

Manje razvijeni, međutim, svoje prosudbe da preko jedinstvenoga tržišta više daju nego što im se preko fondova i Saveznoga budžeta vraća nisu mogli tako izravno i neprestano statistički pokazivati i na taj način svoje prosudbe argumentirati. Takav je račun o tome tko više daje, a tko više prima teoretski bio moguće samo na osnovi kompletiranja input-output tablica za sve republike i pokrajine, uključivši tu i četvrti kvadrant koji predstavlja matricu financijskih tokova. Takav je projekt bio pripremljen u Ekonomskom institutu Zagreb a na čelu mu je bio naš vodeći znanstvenik u području kvantitativne ekonomske analize - Mijo Sekulić.

No i taj je projekt doživio svoj neslavni kraj u vatri eksplozije balkanskoga nacionalizma.

Ova su pitanja bila u osnovama svih republičkih nacionalizama. U stvarnosti sporenja su se svodila na dva gospodarsko-sustavna segmenta - to su sustav razvika manje razvijenih republika i Autonomne pokrajine Kosovo i sustav stjecanja i raspolaganja devizama.

Uobičajena ekonomsko-analitička praksa da se promjene na razini gospodarske razvijenosti mjere bruto domaćim proizvodom po stanovniku u praksi bivše zajedničke države stvarala je još veoma velike dodatne probleme.

Radi se o kretanju veličine demografskih investicija koje su, naravno, bile veoma različite. O tome ćemo dalje u radu nešto više reći i u kvantitativnom izrazu. Zasad ćemo se ograničiti samo na konstataciju da su se na tim pitanjima zasnivali problemi svih republika i pokrajina. Ipak valja spomenuti da određenu iznimku predstavlja samo Srbija. U toj su Republici osnove nacionalizma bile nešto kompleksnije.

Osim isticanja relativnoga zaostajanja i potrebe bržega razvitka, srpski je nacionalizam uključivao i stav da svi Srbi moraju živjeti u istoj državi i da Autonomna pokrajina Kosovo mora biti dio Srbije. A to znači da su AVNOJ-evske granice prihvatili svi osim Srbije.

Ne ulazeći na ovome mjestu u sve povijesno poznate posljedice svih unaprijed spomenutih ocjena i stavova, ograničiti ćemo se u nastavku izlaganja na gospodarski razvitak Republike Hrvatske, u okviru bivše zajedničke države Jugoslavije u razdoblju poslije Drugoga svjetskoga rata - od 1950. do 1990. Rat je stvarno završen godine 1945. Obnova ratom razorene zemlje započela je s velikim entuzijazmom, posebno omladine. Velika karizma stvorena Narodnooslobodilačkim ratom, kao jedinstvenom pojavom tako masovnoga karaktera u okupiranoj Europi, privukla je veliku pozornost svijeta, osobito omladine.

Na tisuće mladih iz svih, i ne samo europskih zemalja uključilo se u radne akcije na velikim omladinskim gradilištima, od kojih su posebno bila istaknuta dva. To su bile pruga Brčko-Banovići godine 1946. i pruga Šamac-Sarajevo godine 1947.

Zemlja se relativno brzo obnavljala, pa je priređen petogodišnji plan razvitka 1947. - 1951. Glavni ekonomist u Saveznoj Vladi bio je Slovenac Boris Kidrič, a njegov je zamjenik bio Kiro Gligorov. Spomenuti petogodišnji plan započet je godine 1947., a već se sljedeće - 1948. pojavila Rezolucija Informbiroa.

Petogodišnji plan 1947. -1951. praktično je propao pa je nešto organizirani razvitak započeo tek na početku pedesetih, a to je i početak samoupravnoga socijalizma. U to se vrijeme već i državna organizacija i statistika bile nešto bolje sređene, tako da je bilo moguće ekonomsku analizu zasnivati na boljim i

sigurnijim statističko-informacijskim osnovama. U svakom slučaju, nastupilo je razdoblje četrdesetogodišnjega burnoga, bujnoga, povremeno i turbulentnoga i proturječnog razvitka.

7. Neki teorijski aspekti modela razvitka sa stajališta investicija

Investicije su bitan faktor ekonomskoga rasta. Klasici političke ekonomije definirali su ekonomski rast kao funkciju akumulacije kapitala. Takva se definicija ustalila još od Marxa pa dalje. Varijacije na temu takvoga pristupa fenomenu ekonomskog rasta bile su u tijeku protekloga stoljeća posebno, ne samo naglašivane nego i teorijski i modelski obrađivane i produbljivane a to su činili i Evsey Domar i John Maynard Keynes i Paul Samuelson i Branko Horvat i drugi.

Na takvim je teorijskim pretpostavkama nastao i jedan od najpopularnijih i najcitiranijih modela rasta pod nazivom Harrod-Domarov makroekonomski model rasta.

Tradicionalna je teorija fenomen gospodarskoga rasta povezivala s neto investicijama. Kumulativ neto investicija izražava neto vrijednost fiksnoga kapitala. Teorijski ta makroekonomska kategorija izražava vrijeme u okviru kojega se može očekivati da će se održati razina proizvodnih funkcija (kapaciteta) koja je sadržana u bruto vrijednosti fiksnoga kapitala. U tome kontekstu valja zapaziti da proizvodni kapaciteti mogu rasti, opadati ili ostati neizmijenjeni bez obzira na kretanje neto investicija. I premda je taj fenomen još u svoje vrijeme, zapazio Marx ipak je proteklo mnogo godina, a da mu ekonomisti nisu posvećivali nešto veću pozornost. U makroekonomskoj se analizi povezanosti investicija i gospodarskoga rasta sve do sredine prošloga stoljeća baratalo samo sa dvjema makroekonomskim kategorijama investicija, i to sa bruto i neto investicijama. Teorijski je takav stav bio povezan sa pretpostavkom o jednakosti među amortizacijom i zamjenom, ili, što je u osnovi isto, da je amortizacija u cjelini trošak fiksnoga kapitala.

Kada je riječ o našoj suvremenoj statistici investicija, onda ne samo da ne može biti govora o razmatranome teorijskome pristupu, nego se ni mnogo manje i skromnije pretenzije ne mogu zadovoljiti. To se nedvojbeno zamjećuje u svim radovima naših ekonomista koji pretpostavljaju određenu razinu statistike investicija, a vidi se i u ovome radu u kojem se s odgovarajućim statističkim serijama u fiksnim cijenama barata samo do godine 1990.

Kasnije statističke informacije o investicijama u fiksni kapital, a isto tako i o fiksnom kapitalu veoma su nesređene, skromne i oskudne. Bez odgovarajućih se serija u fiksnim cijenama nikakve, iole ozbiljnije analize ne mogu raditi. A to

je aktualno upravo danas kada postoje tako veliki problemi s definiranjem onoga dijela ekonomske i razvojne politike koji se, prirodno, mora naslanjati na investicije. Postojeća politika i struktura investicija, u sebi sadrže brojne nepoznanice i opasnosti i to dijelom zbog nedostatka odgovarajućih statističkih informacija, a dijelom zbog neznanja. Kada kažemo nepoznanice i opasnosti, onda mislimo na atipičan model privređivanja.

Njegova se atipičnost izražava time što se zasniva na razvijanju trgovine, potrošnje i uvoza. Da bismo ga transformirali u tipičan, u prvi plan moraju doći proizvodnja, štednja, investicije i izvoz. Teorijski gledano, stabilnost gospodarstva najlakše se postiže kada su investicije jednake štednji. U teorijskom se modelu to obično izražava simbolom $S = I$. U tom slučaju nema dodatne akumulacije iz inozemstva, tekući račun i platna bilanca izravnani i kako anglosaksonci kažu - ujednačeni su GDP i GNP.

Kod nas je, međutim, situacija, gledano sa svih stajališta, veoma daleko od uravnotežene. Veoma deformirana ukupna gospodarska i osobito investicijska struktura jedna je od glavnih karakteristika hrvatskoga gospodarstva u toj fazi razvitka. Veliki je dio tih deformacija neposredno povezan s atipičnim modelom privređivanja. Polazna osnova toga modela jest stabilizacijski program iz listopada 1993. Taj je program uspješno srušio galopirajuću inflaciju, ali je u daljem tijeku zamijenio ciljeve i uvjete rasta. Sve je to uz tajkunsku privatizaciju i anarhičnu ekonomsku politiku i dominaciju doktrine ekonomskoga neoliberalizma dovelo na kraju XX. stoljeća i pred sam početak novoga tisućljeća do recesije i pada BDP. Kao posljedica zamjene ciljeva i uvjeta razvitka, kako su to nazvali nobelovac Joseph Stiglitz i Grzegorz Kolodko u svojim člancima objavljenima u časopisu Svjetske banke TRANSITION, uslijedile su i brojne druge devijantne pojave. Može se ipak reći da je sintetički izraz svih tih devijantnih pojava izražen u atipičnom modelu razvitka.

Važnost nekih stavova opravdava i njihovo ponavljanje. Kao što je iz ekonomske teorije i djelotvorne ekonomske prakse poznato, tipičan se model razvitka zasniva na proizvodnji, na štednji, na investicijama i na izvozu. Kada je riječ o investicijama, onda već spomenuta pretpostavka o jednakosti investicija i štednje ($I = S$) kao uvjetu stabilnosti ima samo jedno opće teorijsko i mogli bismo reći, relativno značenje. A to znači da investicije u praksi stvarnoga gospodarskoga življenja mogu biti različite (veće ili manje) od štednje. U praksi su investicije obično veće od štednje. Ako su ti odnosi obrnuti, onda bi to značilo da se dio nacionalnoga bogatstva ne kumulira u izrazu povećavanja fiksnoga kapitala, nego u izrazu povećavanja akumulacije u novčanom (valutnom i deviznom) izrazu. Zato se može reći da je, manje ili više, opći slučaj da su investicije veće od štednje. U okviru teorijskoga razmatranja ovoga sklopa problema u obzir je potrebno uzeti i čitav kompleks svega onoga što se stavlja pod zajednički nazivnik optimalne

stope investicija.¹⁵ Inače se općenito može reći da se taj kompleks optimalne stope investicija mora razmatrati sa dva (ili barem sa dva) aspekta.

Prvi je aspekt udio ukupnih investicija u BDP. Kada se određena optimalna stopa investicija prijeđe, ekonomska se učinkovitost i društvena rentabilnost investicija počinje smanjivati, ona teži nuli pa može biti čak i negativna.

Drugi se aspekt optimalne stope investicija odnosi na njihovu strukturu. Vrijedi isto, već spomenuto pravilo - kada se jednom za svaku zemlju i za svaku fazu razvitka objektivno dana optimalna struktura investicija prijeđe, njihova ekonomska učinkovitost i gospodarska djelotvornost opadaju. Kretanje ekonomske učinkovitosti investicija može se izraziti kretanjem odgovarajućih kapitalnih koeficijenata.

Sve su te iz ekonomske teorije i prakse općepoznate pojave veoma važne za analizu i ocjenu gospodarskih kretanja i ekonomske politike u Republici Hrvatskoj u devedesetim godinama XX. stoljeća i tijekom prvoga desetljeća ovog novog stoljeća. Analize i ocjene takvoga karaktera obično se zasnivaju na sučeljavanju i na usporedbi onoga što je koncepcijom i strategijom razvitka i ekonomskom i razvojnom politikom bilo zacrtano i onoga što je na tim osnovama ostvareno.

Takav uobičajeni pristup, nažalost, u našem slučaju nije moguć. Razlog je veoma jednostavan. Nije bilo ni koncepcije ni strategije razvitka na koju bi se ekonomska politika mogla i morala oslanjati. Tako je, manje ili više, sve što se događalo imalo karakteristike stihije. Ta je stihija, osobito u devedesetima, imala sve karakteristike bezrezervnoga pogodovanja dominantnoj doktrini ekonomskoga neoliberalizma. Izlaz iz recesije koja je na tim osnovama uslijedila potkraj prošloga stoljeća u uvjetima atipičnoga modela privređivanja koji nije poticao poduzeće, poduzetništvo i poduzetnike, pronađen je u državi kao velikome poduzetniku.

Težište ulaganja koncentrirano je na infrastrukturu, i to osobito na ceste. Ekonomska je znanost odmah upozorila da je to rješenje kratkoga daha. Politika taj savjet znanosti kao da nije ni čula. I dogodilo se što se dogodilo. Model razvitka na velikim infrastrukturnim ulaganjima nasukao se na barijerama zaduženosti i prezaduženosti. Vanjski su se dugovi gotovo izjednačili sa BDP-om. Gospodarstvo se približavalo onoj situaciji koja se svodi na zajednički nazivnik "dužničkog ropstva".

Sve je to uz udare vanjske i svjetske krize, ne samo zaustavilo rast i razvitak nego je uvjetovalo i veliko smanjenje proizvodnje i rekordnu (oko 320 tisuća) nezaposlenost. Najgore je u svemu tome to da ni ekonomska politika, ni ekonomska praksa, pa ni ekonomska znanost još uvijek nisu našle i osvijetlile pravi put

¹⁵ Branko Horvat: The Optimum Rate of Investment, u knjizi: Towards a Theory of Planned Economy, Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd, 1964., str. 175-190.

kretanja prema izlasku iz krize i daljem djelotvornome razvitku. Umjesto toga se, s raznih strana i iz raznih izvora nude polovična rješenja koja nerijetko s nešto drugačijim sadržajem predlažu stare, provjerene infrastrukturne projekte s perspektivom daljega zaoštavanja problema prenatrženoga udjela infrastrukture u postojećoj strukturi investicija.

Neupitno je da sektori kao što su energetika, pa željeznice i drugi slični, moraju dobiti svoje mjesto pod suncem, ali je isto tako i neosporno i jedino razumno da se dalji veći investicijski zahvati zasnivaju na razrađenoj koncepciji i strategiji razvitka na koju će se oslanjati aktivna ekonomska politika. Ta se koncepcija i strategija razvitka mora zasnivati barem na takvoj statističko-informatičkoj osnovi kakvu smo imali do početka devedesetih godina XX. stoljeća. To je ograničenje koje je i u pisanju ovoga priloga moralo doći do izražaja, jer u razdoblju od početka devedesetih nije moguće sagledati usporedno kretanje ni stopa investicija, niti stopa demografskih investicija a ni kapitalne koeficijente niti sve ostalo što se mora oslanjati na odgovarajuću statistiku investicija i fiksnoga kapitala, što je sve povezano sa serijama u konstantnim cijenama.

U neprekinutome nizu godina postoji situacija u kojoj su investicije veće od štednje, a to znači da se dio investicija zasniva na povećavanju vanjske zaduženosti. Razlike među većom potrošnjom i manjom proizvodnjom u ovoj godini u konačnici svodne bilance pretvaraju se povećanje duga u idućoj godini. I u toj pojavi, samoj po sebi, nema nikakvoga zla ako se investicije usmjeravaju prema povećavanju nacionalnoga bogatstva i fiksnoga kapitala s rezultatom povećavanja zaposlenosti i BDP.

No, veliki problemi nastaju onda, kada se dio dodatne akumulacije i vanjskoga duga ne usmjeri na proizvodne investicije, nego se potroši u neproizvodne svrhe, a to se kod nas događa, ali s time da nitko ne prati, ne zna ili ne želi znati kako, gdje i koliko.

U okviru svih okolnosti što smo ih u ovome dijelu naveli i što je, uostalom, općepoznato osobito je važno da ne ponavljamo stare greške, da u ovome trenutku olakšamo veoma tešku i nepovoljnu strukturu investicija i da više ne tražimo spas u pogrešnome smjeru u osloncu na atipičan model privređivanja koji počiva na trgovini, potrošnji i uvozu i koji nas je i doveo do situacije u kojoj se nalazimo, jer iz te situacije ima izlaza. No, moramo biti svjesni činjenice da je mnogo lakše bilo ući u atipičan model razvitka, nego iz njega izaći. Pretvaranje u model koji počiva na proizvodnji i štednji, na investicijama i izvozu može se i mora ostvarivati u tijesnoj suradnji i na osnovi sporazuma ekonomske znanosti i ekonomske politike.

8. Razvitak hrvatskoga gospodarstva u razdoblju od 1950. do 1990.

Razvitak hrvatskoga gospodarstva u razdoblju 1950. do 1990. može se na najbolji način sagledati komparativno, a to znači u sklopu s razvitkom drugih bivših jugoslavenskih republika i autonomnih pokrajina.

Valja zapaziti da su odgovarajući agregati koncipirani kao društveni proizvod, a ne kao bruto domaći proizvod. To znači i da u obračun nisu uzete sve one usluge koje se inače uračunavaju u veličinu bruto domaćega proizvoda. Običavalo se reći da je to koncept materijalne proizvodnje, a ne onaj koncept koji je u tijeku godina bio prihvaćen kao jedinstvena metodologija Ujedinjenih naroda. Na samome je početku ovoga dijela potrebno ponovo spomenuti da su u okviru jednoga i pol stoljetnoga razdoblja, tj. od "Hrvatskog glavničara" Eugena Kvaternika pa sve do pojave "Globalizacije i nove ekonomije", najveće strukturne promjene hrvatskoga gospodarstva i najveća razvojna dostignuća ostvareni u promatranome četrdesetogodišnjem razdoblju - od 1950. do 1990. Budući da se vremenski okvir našega zanimanja odnosi na šezdesetogodišnje razdoblje koje počinje od početka pedesetih godina prošloga stoljeća i traje do svršetka prvoga desetljeća novoga stoljeća, posebno je potrebno istaknuti dva, ili barem dva, podatka. Prvi je činjenica da su se velike i dinamične strukturne promjene u hrvatskome gospodarstvu najvećim dijelom dogodile u prvoj polovini toga šezdesetogodišnjega razdoblja, tj. od početka pedesetih pa do početka osamdesetih. U tome je razdoblju Republika Hrvatska u sklopu bivše zajedničke države Jugoslavije uvrštena, po kriterijima Ujedinjenih naroda, među deset novointerijaliziranih zemalja u svijetu. Drugi je činjenica da je hrvatsko gospodarstvo u drugoj polovini toga šezdesetogodišnjega razdoblja uglavnom stagniralo, ali se mora, spomenuti da se uzroci stagnacije u osamdesetim godinama bitno razlikuju od uzroka stagnacije u ostalome razdoblju. To se mora posebno spomenuti zato što su uzroci stagnacije u osamdesetima veoma specifični i odnose se na krizu rukovođenja. Uzroci stagnacije do sredine prvoga desetljeća novoga stoljeća najvećim se dijelom odnose na velike greške ekonomske politike u uvjetima nametnutoga rata. Veoma se aproksimativno ocjenjuje da je u to vrijeme dostignuta predratna razina razvitka. Naglašena aproksimacija u toj ocjeni povezuje se sa dvjema činjenicama. Prva je bazna godina 1990. koja je već po razini BDP bila niža za oko 10% od godine 1989. Druga su razlike u metodološkom pristupu, tj. razlike među društvenim proizvodom koji izražava samo materijalni razvitak i bruto domaćim proizvodom koji uključuje i određene usluge.

Pri svemu tome postoji, manje ili više, opća suglasnost da se procjena o dostignutoj predratnoj razini razvitka odnosi samo na materijalni razvitak, a problem razine društvenoga blagostanja nešto je sasvim drugo. Ta će se razina postići tek u godinama koje su pred nama.

Za okvir našega promatranja posebno je važna činjenica da su i zbog vanjskih utjecaja i svjetske krize i zbog unutarnjih uzroka i pogrešaka ekonomske politike posljednje godine ovoga desetljeća bile, ne samo stagnantne nego i opadajuće. Sve u svemu, našu noviju ekonomsku povijest karakterizira prvo tridesetogodišnje razdoblje brzoga rasta i dinamičnih i dubokih promjena gospodarske strukture. Nažalost, poslije ovoga prvoga tridesetogodišnjega razdoblja impresivne dinamike, uslijedilo je drugo tridesetogodišnje razdoblje nešto manje impresivne stagnacije. Od te grube i neugodne činjenice mora poći naša ekonomska politika u pripremi one koncepcije i strategije razvitka koja nam u idućem tridesetogodišnjem razdoblju mora osigurati ne samo velike i dinamične strukturne promjene, nego i novu industrijalizaciju. No, mi ćemo u nastavku izlaganja nešto veću pozornost posvetiti nekim kvantitativnim oblicima razvitka u promatranome razdoblju. U kvantitativnim ćemo se izlaganjima, zbog raspoložive informacijske osnove ipak morati ograničiti na razdoblje 1953. - 1989.

Uzevši u obzir prednosti komparativnoga pristupa prigodom analize i ocjene pojedinih oblika i segmenata gospodarskoga razvitka Hrvatske u tijeku promatranoga razdoblja 1953. - 1989. mogu nam kao polazna osnova veoma dobro poslužiti podaci iz tablice 1.

Tablica 1.

STOPE BRUTO INVESTICIJA U FIKSNI KAPITAL DRUŠTVENOGA SEKTORA PRIVREDE, KAPITALNI KOEFICIJENT I STOPE POVEĆANJA DRUŠTVENOGA PROIZVODA PO RAZDOBLJIMA 1953. - 1989.

Razdoblje	Bivše Republike						Srbija			
	Bivša Jugoslavija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Svega	Uža Srbija	Kosovo	Vojvodina
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Stope bruto investicija (s)										
1953.-1960.	19.3	22.2	52.7	16.7	26.0	16.9	18.9	20.5	18.4	15.0
1961.-1970.	20.4	20.8	36.5	18.8	32.9	16.4	20.9	20.7	39.4	17.9
1971.-1980.	22.7	28.3	39.6	21.0	26.6	21.4	21.5	19.9	42.0	21.5
1981.-1989.	16.3	18.8	21.9	15.7	13.0	14.9	16.4	16.4	25.3	14.6
1953.-1989.	19.5	22.6	32.6	18.2	22.1	17.5	19.2	18.7	32.9	17.6
Kapitalni koeficijenti (k)										
1953.-1960.	2.2	3.0	8.9	1.9	3.2	1.9	2.0	2.3	2.3	1.2
1961.-1970.	3.2	3.9	4.4	3.0	4.2	2.4	3.4	3.4	5.6	3.1
1971.-1980.	4.0	5.1	6.4	3.9	4.6	3.5	3.7	3.4	7.6	3.7
1981.-1989.	32.3	15.3	1408.5	297.3	13.9	126.7	26.6	25.7	23.8	30.8
1953.-1989.	3.7	4.7	6.3	3.6	3.9	3.2	3.5	3.5	6.2	3.0
Stope rasta društvenog proizvoda (r)										

1953.-1960.	8.9	7.4	5.9	9.0	8.1	9.1	9.7	8.9	7.9	12.1
1961.-1970.	6.3	5.4	8.4	6.3	7.9	6.9	6.1	6.1	7.0	5.8
1971.-1980.	5.7	5.5	6.1	5.4	5.8	6.1	5.9	5.9	5.5	5.8
1981.-1989.	0.5	1.2	0.0	0.1	0.9	0.1	0.6	0.6	1.1	0.5
1953.-1989.	5.3	4.8	5.2	5.1	5.6	5.5	5.4	5.3	5.3	5.8

Napomene: Stopa bruto investicija (1) izražava odnos sudjelovanja bruto investicija u društvenom proizvodu. Kapitalni koeficijent (k) izražava broj jedinica bruto investicija koji je u određenome razdoblju valjalo investirati da bi se društveni proizvod povećao za jednu jedinicu. Stopa povećanja društvenoga proizvoda (r) izražava odnos među stopom investicija (s) i kapitalnim koeficijentom (k).

Izvor: Statistički godišnjak, Beograd, 1991., SZS.

Ekonomski institut - Zagreb, Centar za ekonomsku informatiku i statistiku.

Već na prvi pogled zapažamo da je hrvatsko gospodarstvo u tijeku početnoga razdoblja 1953. -1960. ostvarivalo najbržu stopu povećanja društvenoga proizvoda - od 9% uz najdjelotvorniji razvitak izražen niskim kapitalnim koeficijentom od 1,9 i uz relativno nisku stopu bruto investicija od svega 16,7.

Taj je fenomen tako visoke stope povećanja društvenoga proizvoda u prvome desetljeću postojanja modela samoupravnoga socijalizma privukao veliku pozornost svjetske znanosti i svjetske politike. Velike zalihe i velika skepsa i znanosti i politike bile su dvojake. S jedne strane, malo je njih očekivalo da će jedan sasvim novi društveno - ekonomski model već na samome početku ostvariti tako dobre rezultate.

Ukratko, početni su uspjesi razvitka modela samoupravljanja privlačili veliku pozornost i znanstvenika i političara. Osobito veliko i može se reći najveće zanimanje i znanstvenika i političara zbog posve je razumljivih razloga bilo u SAD, jer je razvitak samoupravnoga socijalizma bio pretpostavka za početak kraja boljševičke opcije, pa i za rušenje Berlinskoga zida - tako se i dogodilo.

No, vratimo se još malo visokim stopama rasta modela radničkoga samoupravljanja u prvome desetljeću razvitka. Jedan je od razloga i niska početna razina kada postoje velike mogućnosti za relativno brz i relativno jeftin transfer radne snage iz niže proizvodnih poljoprivrednih u više proizvodne nepoljoprivredne sektore gospodarstva. Razlozi dobrih uspjeha također se nalaze i u činjenici da su opće političko ozračje i stanje duha u poslijeratnim godinama utjecali na bolje i lakše prepoznavanje zajedničkih interesa, a samim time i na manje tenzija u odnosima među republikama i pokrajinama. To znači da krizne pojave s naslova upravljanja i usklađivanja zajedničkih interesa republika i pokrajina u tim prvim fazama razvitka nisu bile vidljive i nisu u većoj mjeri dolazile do izražaja. To posebno ističemo zbog toga što su u kasnijim godinama i fazama razvitka krizne pojave upravljanja, u većoj ili manjoj mjeri, latentno dolazile do izraza. Konačna

stagnacija u tijeku osamdesetih uslijedila je prije svega ali u posebnim uvjetima, kao kriza upravljanja.

Pa i usprkos svemu tome, hrvatsko je gospodarstvo u cjelini promatrano-ga razdoblja ostvarilo relativno visoku stopu rasta od 5,1%, s time da je stopa povećanja društvenoga proizvoda u drugome promatranome desetljeću iznosila izvrsnih 6,5%, u trećem 5,4%, a u četvrtome stagnantnome svega 0,1%. U skladu s time kretale su se vrijednosti i stopa investicija i kapitalnih koeficijenata.

Usporedni podaci tablice 1. inače su veoma zanimljivi i za testiranje nekih opće- poznatih pojava iz teorije rasta. U tome je kontekstu posebno zanimljivo zapaziti da su najrazvijeniji dijelovi bivše države: Hrvatska, Slovenija i Vojvodina u promatranome razdoblju ostvarivali relativno visoke stope rasta uz najniže stope investicija, a to znači i uz najniže kapitalne koeficijente i najvišu ekonomsku učinkovitost i društvenu rentabilnost investicija. U republikama Hrvatskoj i Sloveniji i u Autonomnoj pokrajini Vojvodini zapažamo i najnižu razinu stopa demografskih investicija. Sve to potvrđuje poznati stav iz ekonomske teorije i gospodarske prakse da je ponašanje stopa demografskih investicija i kapitalnih koeficijenata obrnuto proporcionalno (razmjerno) s razinom razvijenosti. To ponašanje, ne samo da ima konkretne posljedice za ekonomsku politiku svake zemlje, nego stvara i velike probleme u zemljama bremenitima tako velikim povijesnim proturječjima kao što je to slučaj s bivšom zajedničkom državom Jugoslavijom. Radi još boljega razumijevanja te pojave u tablici 2. donosimo komparativne podatke o formiranju, o strukturi i o veličini demografskih investicija. Na osnovi testiranja postavke da je ponašanje stopa demografskih investicija i stope povećanja broja stanovništva i kapitalnih koeficijenata obrnuto proporcionalno s razinom razvijenosti, posebno je zanimljivo zapaziti da je Autonomna pokrajina Kosovo, kao najnerazvijeniji dio Europe, imala ekstremno visoke stope i demografskih investicija i stope povećanja broja stanovništva i veličine kapitalnih koeficijenata, a to je neposredno utjecalo na stope rasta društvenoga proizvoda po stanovniku i na kretanje društvenoga proizvoda po stanovniku.

Tablica 2.

STOPE DEMOGRAFSKIH I EKONOMSKIH BRUTO INVESTICIJA U
 FIKSNI KAPITAL DRUŠTVENOG SEKTORA PRIVREDE 1953. - 1989.

		Bivše Republike									
Razdoblje		Bivša Jugoslavija	Bosna i Herce- govina	Crna Gora	Hrvat- ska	Make- donija	Slo- venija	Srbija			
								Svega	Uža Srbija	Kos- ovo	Voj- vodina
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Na bruto osnovi	K	3.7	4.7	6.3	3.6	3.9	3.2	3.5	3.5	6.2	3.0
	P	1.0	1.3	1.2	0.5	1.4	0.7	1.0	0.8	2.5	0.5
	S	19.5	22.6	32.6	18.2	22.1	17.5	19.2	18.7	32.9	17.6
	Sd	3.7	6.2	7.5	1.8	5.5	2.4	3.5	2.8	15.6	1.5
	Se	15.9	16.4	25.1	16.4	16.7	15.2	15.7	15.9	17.3	16.0
S=100	Sd	18.2	29.5	24.2	9.9	29.6	16.1	22.2	14.9	47.5	9.0
	Se	81.8	70.5	75.8	90.1	70.4	83.9	77.8	85.1	52.5	91.0

Izvor: Statistički godišnjak, Beograd, 1991., SZS.

Ekonomski institut - Zagreb, Centar za ekonomsku informatiku i statistiku.

K = kapitalni koeficijent

P = stopa prirasta stanovništva

S = stopa investicija

Sd = stopa demografskih investicija koja se dobiva umnoškom kapitalnoga koeficijenta i stope prirasta stanovništva

Se = stopa ekonomskih investicija koja se dobiva umanjivanjem stope investicija za stopu demografskih investicija.

To se veoma dobro može ilustrirati podacima koji su prikazani u tablicama 3. i 4. Opaža se da je na visinu indeksa u godini 1989. utjecala i niska početna razina u katastrofalno sušnoj godini 1952., ali, neovisno o tome razina društvenoga proizvoda u godini 1989. realno ili bolje reći, aproksimira predratnu razinu razvitka.

Pritom je potrebno imati na umu činjenicu da je razina razvitka u godini 1990. bila za oko 10% niža od one u godini 1989. U tome se kontekstu, posebno zbog smanjenja proizvodnje u posljednjim godinama prvoga desetljeća novog stoljeća, može veoma grubo aproksimirati da smo potkraj tekućeg desetljeća dostigli pre-

dratnu razinu razvitka. Radi se, razumljivo, samo o materijalnoj razini razvitka, a na odgovarajuću razinu društvenoga blagostanja morat ćemo pričekati godine koje su pred nama. I ovom je prilikom važno konstatirati da je u okviru proteklih šest desetljeća hrvatsko gospodarstvo polovinu toga dugoga razdoblja provelo u stagnaciji. To i samo po sebi nameće ekonomskoj politici veoma urgentno neke veoma konkretne zadaće koje moraju biti jasno diferencirane a mora biti i definirana koncepcija i strategija razvitka i što u sasvim dogledno vrijeme mora prirediti znanost i što se mora uskladiti dogovorom znanosti i ekonomske politike. Polazeći od naše postojeće ekonomske situacije i ocjene trenutka razvitka, jedna bi se od osnovnih zadaća spomenute koncepcije i strategije razvitka morala odnositi na transfer postojećega atipičnoga modela privređivanja u onaj tipičan model koji dominira u većini zemalja s kojima se možemo i želimo uspoređivati. U ovo vrijeme velikih društvenih kriza i potresa koji su nastali u vrijeme reforme društva blagostanja i dominacije doktrine ekonomskoga neoliberalizma, hrvatska ekonomska politika mora uvažiti vlastito negativno iskustvo, iz devedesetih godina XX stoljeća, za koje je plaćana veoma visoka cijena. No, vratimo se započetoj priči o investicijama i o razvitku prije početka tranzicije. To još više zato što će o potrebi pripreme odgovarajuće koncepcije i strategije razvitka na koju se mora oslanjati aktivna ekonomska politika još biti govora dalje u radu. Kompleksnost ekonomske politike i problema povezanih sa spomenutim proturječjima na kojima je počivalo jugoslavensko zajedništvo može se u kvantitativnom izrazu sagledati i u nekim aspektima implicate pretpostaviti na osnovi podataka u tablici 4. Takva su kretanja nastala kao rezultanta svih naprijed spomenutih čimbenika.

Izvor: Statistički godišnjak, Beograd, 1991., str. 442. i 475., "Jugoslavija 1918. - 1988." Statistički godišnjak. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1989., str. 105. Tablica je pripremljena u Centru za ekonomsku informatiku i statistiku Ekonomskog instituta - Zagreb.

Tablica 4.

INDEKSI DRUŠTVENOGA PROIZVODA PO STANOVNIKU 1953. - 1989.

Razdoblje	Bivše Republike									
	Bivša Jugo- slavija	Bosna i Herce- govina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija			
							Svega	Uža Srbija	Ko- sovo	Vojvo- dina
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1953.	100.0	85.7	74.8	115.4	68.0	161.1	91.5	96.8	45.8	99.4
1955.	100.0	83.3	77.2	122.5	68.4	174.9	85.9	90.8	42.5	93.6
1960.	100.0	76.0	64.5	119.2	63.9	180.4	91.9	96.4	37.4	107.9
1965.	100.0	71.7	76.3	120.3	66.6	183.2	92.1	96.3	36.5	112.5
1970.	100.0	67.6	77.2	123.6	70.0	193.7	89.9	96.5	34.1	107.4
1975.	100.0	65.8	69.1	123.1	68.0	205.3	90.7	96.7	33.4	115.1
1980.	100.0	65.6	79.6	125.6	66.3	200.5	90.2	98.7	28.6	113.5
1985.	100.0	68.7	78.0	125.3	64.2	203.1	90.1	99.2	27.7	117.8
1989.	100.0	67.9	73.5	125.6	65.7	199.0	91.1	103.1	25.6	119.0

Izvor: Statistički godišnjak, Beograd, 1991. SZS.

Ekonomski institut - Zagreb, Centar za ekonomsku informatiku i statistiku.

To znači i stope povećanja broja stanovništva i rasta kapitalnih koeficijenta i demografskih investicija i svega drugoga s time povezanoga. Jedan od kvantitativnih sintetičkih izraza suprotnosti na kojima je počivalo jugoslavensko zajedništvo manifestira se i u kretanju indeksa društvenog proizvoda po stanovniku 1953. - 1989. Kao što je općepoznato, u tijeku promatranoga razdoblja stalno je postojala veoma aktivna politika poticaja bržega razvitka manje razvijenih republika i Autonomne pokrajine Kosova. Razvijenije republike, osobito Slovenija i Hrvatska, a isto tako i Autonomna pokrajina Vojvodina prelijevale su nemali dio svoje akumulacije u manje razvijene. To se ostvarivalo i preko Saveznoga fonda za financiranje manje razvijenih i preko Saveznoga budžeta. No, čak su se i u tim uvjetima koeficijenti nejednakosti (Slovenija, Kosovo) povećali od 3,8 u godini 1953. na 7,7 u godini 1989. Te su spoznaje i teoretski veoma važne zato što pokazuju veliku snagu djelovanja jedinstvenoga tržišta. One i same po sebi idu u prilog priključivanju Republike Hrvatske Europskoj Uniji. Ukratko,

jedan od važnih zaključaka ovoga dijela našeg priloga odnosi se na činjenicu da je hrvatsko gospodarstvo u okviru promatranoga razdoblja doživjelo i brzi razvitak i brzu industrijalizaciju i sve karakteristike jedne srednje razvijene središnje europske zemlje. Sve se to dogodilo u prva tri desetljeća promatranoga razdoblja, a u četvrtom je desetljeću započela stagnacija. Ovdje namjerno naglašavamo da je u tom posljednjem desetljeću nastala stagnacija zato što ta stagnacija praktički još uvijek traje. Govoreći u gruboj aproksimaciji, gospodarstvo Hrvatske tek je u ovim posljednjim godinama prvoga desetljeća novoga stoljeća dostiglo onu razinu razvitka na kojoj je bilo prije tri desetljeća. Mora se ponoviti da se sve to odnosi samo na materijalni razvitak zato što su blagostanje i njegovo dostizanje pitanje godina koje su pred nama. No, problem stagnacije u osamdesetima traži neka dodatna objašnjenja.

8.1. Stagnacije u osamdesetim godinama XX. stoljeća

Problem stagnacije u osamdesetim godinama XX. stoljeća privlačio je pozornost i povjesničara i ekonomista. No, ne želeći umanjiti značenje nijednoga pokušaja objašnjavanja te pojave, želimo samo podsjetiti na neke činjenice i na osnovi vlastitoga svjedočenja, kako se to obično kaže. Koautora ovoga priloga Dragomira Vojnića nakon Titove smrti na početku osamdesetih godina pozvalo je novo vodstvo na čelu sa predsjednikom Sergejem Krajgerom da zajedno s Kirom Gligorovom i spomenutim novim šefom države, bude moderator i koordinator pripreme i ostvarivanja Dugoročnoga programa ekonomske stabilizacije.

Po svojim je društveno-ekonomskim težnjama program bio ostvarivanje zadaća i nastavljanje one reforme koja je započela još godine 1965., a to znači opće reforme radi pluralizacije i demokratizacije.

No, osim ovoga općega zadatka, dugoročni je program imao i jednu veoma specifičnu i posebnu zadaću. A to je bilo spriječiti upravljačku krizu. Jugoslavensko je zajedništvo na osnovi, u biti konfederalnoga Ustava iz godine 1974. počivalo na svojevrsnom savezu suverenih država, a to znači da je sva vlast, osim vojske i vanjskih poslova, bila u republikama. Velike političke odluke donosile su se konsenzusom. U vrijeme Tita to nije bio neki suviše veliki problem. Dugoročni program ekonomske stabilizacije zamišljen je kao svojevrsna idejno-politička osnova, prema kojoj bi se zajednički dogovorenom koncepcijom i strategijom razvitka spriječila kriza upravljanja. Zato je oko spomenute trojice na čelu sa Sergejem Krajgerom i Kirom Gligorovim valjalo okupiti kritičnu masu i političare i znanstvenike. Tako se cijeli politički vrh (elita) iz Saveza i republika i pokrajina okupio oko Sergeja Krajgera, predsjednika Komisije za izradu dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.

Stručna i znanstvena razrada toga programa povjerena je velikoj skupini istaknutih ekonomista znanstvenika iz svih republika i pokrajina. Ukupno je bilo angažirano više od 200 znanstvenika. Moderator i koordinator te impozantne skupine znanstvenika bio je Kiro Gligorov, a njegov zamjenik Dragomir Vojnić. U tijeku višegodišnjega rada do godine 1985. završeno je šest studija koje su objavljene u šest knjiga. Prva se knjiga pod naslovom "Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije" pojavila godine 1982. U njoj su razrađeni i osnovni ciljevi i zadaci i osnovni idejno-politički okvir Dugoročnoga programa ekonomske stabilizacije. Veliki ekonomski problemi i ne manje političke turbulencije koje su se pojavile već na početku osamdesetih pokazale su vidovitost rukovodstva koje je pokrenulo Dugoročni program ekonomske stabilizacije. Turbulencije političkoga karaktera započele su, kako se moglo i očekivati, događanjima na Kosovu. Veliki je štrajk kosovskih rudara srećom, okončan bez teških posljedica.

U isto je vrijeme umjetno stvorena i dužnička kriza. Naziv "umjetna dužnička kriza" upotrijebio je Sir Ronald Bolen, engleski veleposlanik i diplomatski doajen u razgovoru sa Dragomir Vojnićem. Vanjski su se kapitalisti uplašili da će poslije Tita nastati takva kriza rukovođenja da se više neće moći otplaćivati dugovi. Samo usput valja spomenuti da su u to vrijeme stvarne osnove vanjskih dugova bile prava hlebinska naiva prema hrvatskim dugovanjima danas. Ti su problemi u to vrijeme relativno brzo riješeni, ali se politička turbulencija stalno osjećala u zraku. To se posebno osjećalo u drugoj polovini osamdesetih godina kada su i određene razlike u karakteru nacionalizama pojedinih republika i pokrajina sve više dolazile do izražaja. U to su se vrijeme posebno ispoljile razlike među srpskim nacionalizmom, s jedne strane, i svi drugim nacionalizmima, sa druge strane. Jugoslavenska narodna armija, kao jedina zajednička centralizirana institucija, sve je više gubila karakteristike jugoslavenske, a sve je više dobivala karakteristike srpske vojske. U takvoj je situaciji za predsjednika Savezne vlade došao Ante Marković, pa je on, umjesto Sergeja Krajgera, postao čelnik spomenutoga trija.

U to je vrijeme, formalno gledano, nacionalni sastav centralnoga vodstva bio sasvim dobar i, da tako kažemo, obećavajući. Predsjednik SKJ bio je Hrvat Stipe Šušvar, a njegov zamjenik Slovenac Stjepan Korošec. Poslije je na čelo Saveznoga predsjedništva došao Hrvat Stjepan Mesić. Na tri su ključne funkcije u Savezu u jednome trenutku bili Hrvati. No, i bez toga su bile ostvarene sve pretpostavke za ostvarivanje i onoga cilja koji je bio definiran još u reformi iz godine 1965. a isto tako i onoga koji je morao biti završnica Dugoročnoga programa ekonomske stabilizacije - a to je opća pluralizacija i demokratizacija.

Ante Marković je još prije u svojstvu predsjednika Komisije za reformu Ustava istaknuo stav koji je bio općeprihvaćen - da se konstruktivnim tumačenjem Ustava iz godine 1974. može započeti proces opće pluralizacije i demokratizacije. U isto je vrijeme skupina najistaknutijih političara i znanstvenika na čelu sa Štefanom Korošecom na Ekonomskom institutu, Zagreb definirala zaključke

za V. konferenciju SKJ kojima se prihvaća ostvarivanje opće pluralizacije i demokratizacije. U radnoj grupi okupljenoj oko Ante Markovića, Kire Gligorova i Dragomira Vojnića bili su okupljeni u radu na programu stabilizacije i na početku tranzicije najistaknutiji ekonomisti. Iz Hrvatske je posebno potrebno spomenuti Željka Rohatinskoga, Božu Marendića (kojega, nažalost, više nema među nama) i Stjepana Zdunića. Iz Slovenije posebno valja spomenuti velikoga slovenskoga ekonomista Aleksandra Bajta (kojega isto tako više nema) Jožu Mencingera i Velimira Bolea. No, baš u vrijeme kada se na stručnome i znanstvenome planu situacija činila sve boljom, na političkom su se planu sve više povećavale tenzije i turbulencije. Specifičnosti srpskoga nacionalizma da svi Srbi moraju živjeti u istoj državi i da Kosovo mora biti srpsko sve su se više osjećale ne samo u opće političkoj atmosferi nego i u konkretnoj političkoj praksi. Ukidanjem autonomije pokrajina Kosovo i Vojvodine praktički je počelo rušenje Ustava iz 1974. Uslijedile su manifestacije - "događanje naroda". Ante Marković je praktično ostao bez vlasti. Čak i prilikom svečanih događanja na Gazimestanu povodom obilježavanja velike obljetnice Kosovske bitke, jedva je čak i protokolarno dobio odgovarajući tretman. Sve su se odluke na Saveznoj razini morale i mogle donositi konsenzusom, a Ante Marković je samo osobnim molbama uspijevaao dobivati odgovarajući kvorum pozvanih iz republika i pokrajina. U takvoj je situaciji uslijedila eksplozija balkanskoga nacionalizma. Hrvatska i Slovenija bile su prve republike koje su se na osnovi suverenih prava iz Ustava godine 1974. započele osamostaljavati. Slovensko je novo rukovodstvo prihvatilo spomenuti program koji je priredila skupina oko Ante Markovića i Kire Gligorova, koji je u međuvremenu postao i predsjednik Republike Makedonije. Hrvatsko novo vodstvo je, s kratko trajnom iznimkom vlasti premijera Stjepana Mesića i Josipa Manolića, spomenuti program u potpunosti odbacilo i zapravo zaniijekalo. Bilo je to vrijeme koje je neposredno prethodilo eksploziji balkanskog nacionalizma.

I premda su rezultati s time povezanih događanja i u Hrvatskoj i u Sloveniji općepoznati, u sljedećem ćemo dijelu tim događanjima posvetiti nešto veću pozornost.

9. Početak tranzicije i razvitak u devedesetima

U ekonomskoj i političkoj povijesti Republike Hrvatske devedesete će godine prošloga stoljeća ostati zapamćene i zabilježene kao jedna od najkontroverznijih i najproturječnijih faza razvitka. S jedne, svjetlije strane te faze razvitka stoji činjenica da je upravo u to vrijeme ostvaren san o samostalnoj državi Hrvatskoj. Na osnovi Ustava iz godine 1974. i na osnovi glasova velike većine naroda Republika Hrvatska se na samome početku toga desetljeća osamostalila kao međunarodno priznata državna zajednica.

Sa druge, manje svijetle strane te faze razvitka stoji činjenica da se Republika Hrvatska u to vrijeme našla u veoma teškom političkom, ekonomskom i osobito u međunarodnom položaju.

Republika Hrvatska je, uz Sloveniju, bila najbolje pripremljena za tranziciju. Slovenija je svoje šanse dobro iskoristila. Slovensko političko vodstvo, kako je već bilo spomenuto, prihvatilo je program koji je pripremila skupina istaknutih hrvatskih i slovenskih ekonomista u okviru završetka Dugoročnoga programa ekonomske stabilizacije za vrijeme Vlade Ante Markovića. Hrvatsko političko vodstvo, međutim, taj je program odbacilo. Sve se to događalo u jednom, moglo bi se reći u odnosu na druge zemlje u tranziciji, atipičnom političkom ozračju. To je atipično političko ozračje stvoreno pod utjecajem hrvatske dijaspore koja je nerijetko bila profašistički i proustaški raspoložena. U takvom je političkome ozračju, normalno došlo do relativiziranja odnosa prema antifašizmu. A takve pojave međunarodno okruženje nije bilo spremno tolerirati.

To je jedan od glavnih razloga zbog kojih će Republika Hrvatska biti posljednja srednjoeuropska zemlja koja se priključuje Europskoj uniji. Takve su prosudbe bile izrečene još u ranoj fazi našega samostalnoga razvitka na Kongresu ekonomista Europske Unije koji je održan u mjesecu rujnu godine 1994. na University of Exeter u Engleskoj i na kojemu je kao jedini referent iz zemalja u tranziciji sudjelovao jedan od autora ovog priloga (Dragomir Vojnić). Osnovna tema Kongresa odnosila se na mogući redosljed prijema zemalja u tranziciji u Europsku Uniju.

U toj atipičnoj političkoj atmosferi na samome početku devedesetih učinjene su i velike greške u ekonomskoj politici. U uvjetima nametnutoga rata počela se provoditi tajkunska privatizacija. Dvije studije priređene u Ekonomskom institutu Zagreb, na koje su se morale oslanjati i politika privatizacije i ekonomska politika u potpunosti su ignorirane. To se dogodilo i usprkos činjenici da su prva dva premijera (Stjepan Mesić i Josip Manolić) takve intencije podržavali. U takvoj se situaciji počela stihijski provoditi ekonomska politika, i to u vrijeme kada je već bila u tijeku reforma društva blagostanja uz dominaciju za sve zemlje u tranziciji pogubne ekonomske doktrine ekonomskoga neoliberalizma. Uslijedio je raspad sustava s posljedicom ogromnoga smanjenja proizvodnje, zaposlenosti, potrošnje, izvoza, standarda življenja i ukupnoga društvenoga blagostanja. Sustav radničkoga samoupravljanja i samoupravni socijalizam preko noći se transformirao u divlji kapitalizam i u tržišni fundamentalizam. Razina društvenoga proizvoda samo je u par godina prepolovljena. To veoma dobro ilustriraju podaci tablice 5. Sve se to događalo u uvjetima galopirajuće inflacije. U mjesecu listopada godine 1993. prihvaćen je program stabilizacije koji je u osnovi sadržao samo instrumente antiinflacijskoga programa. Inflacija je uspješno savladana, ali su se, bez programa razvitka, pojavili drugi veliki problemi.

To se posebno odnosi na miješanje uvjeta i ciljeva razvitka kako su lijepo rekli u to vrijeme vodeći ekonomisti Svjetske banke Joseph Stiglitz i Grzegorz Kolodko u tijeku rasprave Washington - Post Washington Consensus. Uspostavljen je svojevrsan *currency board*, tj. Valutni odbor uz kontinuitet politike manje ili više fiksnoga tečaja i ta situacija traje sve do danas. U takvom makroekonomskom i makropolitickome okruženju, osobito s obzirom na prepolovljen društveni proizvod počeo se ostvarivati određeni prilično neujednačeni rast koji je potkraj stoljeća dobio i neke recesivne oznake kada je godina 1999. završila s negativnom stopom rasta društvenog proizvoda. Usporedni pregled svih srednjoeuropskih zemalja u tranziciji donosimo u tablici 6. Valja odmah reći da se ono najgore što se dogodilo u devedesetim godinama ne odnosi na simptome recesije ni na negativnu stopu povećanja u godini 1999. jer se oni pravi kumulirani problemi u ovome desetljeću izražavaju u atipičnome modelu privređivanja.

Tablica 5.

OSNOVNI POKAZATELJI GOSPODARSKIH KRETANJA U HRVATSKOJ

- indeksi realne razine				
	1991. 1990.	1992. 1991.	1993. 1992.	1993. 1990.
DRUŠTVENI PROIZVOD	71.3	76.4	95.4	50.7
INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA	71.5	85.4	96.3	57.5
- Sredstva rada	64.9	78.6	88.1	44.9
- Reprodukcijski materijal	72.2	86.3	95.1	59.3
- Roba za široku potrošnju	74.0	86.6	95.2	61.0
ZALIHE GOTOVIH PROIZVODA	88.4	84.7	101.4	75.9
ZAPOSLENOST	88.4	88.7	95.9	75.2
- državni sektor	87.0	87.5	93.7	71.3
- privatni sektor	136.1	108.8	122.1	180.9
NEZAPOSLENOST	157.9	105.1	96.0	159.3
IZVOZ ROBA	81.9	104.3	84.9	-
UVOZ ROBA	73.8	91.9	104.6	-
PROMET NA MALO	78.9	61.1	71.9	34.7
MASA NETO-PLAĆA	72.6	47.3	80.9	27.5
PRIMANJA STANOVNIŠTVA	72.3	54.5	78.1	30.8
JAVNI PRIHODI	65.9	75.8	89.5	44.7
IZDACI STANOVNIŠTVA	76.8	70.5	81.1	43.9
ISPLATE ZA INVESTICIJE	60.0	40.9	68.0	16.7
MATERIJALNI RASHODI JAVNOG SEKTORA	81.9	88.6	84.4	61.2
CIJENE PROIZVOĐAČA U INDUSTRIJI	246.3	925.2	1612.4	36742.8
CIJENE NA MALO	223.0	765.5	1617.5	27611.8

Izvor: Tablica je priređena na osnovi službenih podataka nacionalne statistike.

Ž. Rohatinski i D. Vojnić (eds.) "Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Hrvatske", svezak 9. Ekonomski institut, Zagreb, 1994., str. 67.

Umjesto oslonca na proizvodnju, štednju, investicije i izvoz, što su oznake tipičnoga modela privređivanja, u devedesetim se godinama razvio takav model privređivanja koji se oslanja na trgovinu i na potrošnju i uvoz, a to je atipični model privređivanja. Makroekonomsko okruženje i ozračje takvoga modela nije stimulatивно za razvitak, osobito ne za malo i srednje poduzetništvo.

Godine 2000. došlo je do promjene vlasti. HDZ-ovu Vladu desnoga centra zamijenila je nova koalicijska Vlada lijevoga centra. Ta je Vlada što prije morala riješiti dvije zadaće. Najprije je bilo potrebno prekinuti međunarodnu izolaciju uz jasnu proeuropsku orijentaciju, a zatim pokrenuti proizvodnju. Prvu je zadaću koalicijska Vlada lijevoga centra riješila relativno lako. Druga je već bila mnogo teža. Kako u atipičnome modelu privređivanja tržišnim mjerama poticati poduzetništvo i razvitak? To još više zato što su čak i da je postojala politička volja za postupnu promjenu atipičnoga modela privređivanja u tipični, barijere koje su na tome putu stajale bile gotovo nepremostive. One su se ogledale i u visokome stupnju eurizacije i u deviznim klauzulama i u visokoj zaduženosti svih sektora gospodarstva i društva, a to znači da je bilo potrebno naći neka druga rješenja.

Tablica 6.

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD - STVARNE PROMJENE
 U % PREMA PRETHODNOJ GODINI

	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999. ¹	1999.	2000.	2000.	2001.	Index 1989=100 2000.
								1. tromjesječje	predviđanje			
Češka	0.1	2.2	5.9	4.8	-1.0	-2.2	-0.2	-3.3	-	1.5	2	96.7
Mađarska	-0.6	2.9	1.5	1.3	4.6	4.9	4.5	3.5	6.8	5.5	5.5	104.8
Poljska	3.8	5.2	7.0	6.0	6.8	4.8	4.1	1.6	5.9	4.5	5	127.2
Slovačka	-3.7	4.9	6.9	6.6	6.5	4.4	1.9	1.8	1.5	2	3	103.6
Slovenija	2.8	5.3	4.1	3.5	4.6	3.8	4.9	2.5	-	4	4	113.5
CEEC-5 ²⁾	1.5	4.1	5.7	4.6	4.5	3.1	3.0	0.8	-	3.7	4.2	113.4
Bugarska	-1.5	1.8	2.9	-10.1	-7.0	3.5	2.4	0.8	-	4	4	70.7
Rumunjska	1.5	3.9	7.1	3.9	-6.9	-5.4	-3.2	-4.2	1.5	0	1	75.1
CEEC-7 ²⁾	1.4	3.9	5.8	3.9	1.6	1.4	1.8	-0.2	-	3	3.5	102.3
Hrvatska	-8.0	5.9	6.8	5.9	6.8	2.5	-0.3	-	-	1.5	2.5	79.0
Makedonija	-1.2	-1.8	-1.1	1.2	1.4	2.9	2.7	-	-	4	5	96.2 ³⁾
Jugoslavija ³⁾	-30.8	2.5	6.1	5.9	7.4	2.5	-23.2	-	-	5	3	41.5
Rusija	-8.7	-12.7	-4.1	-3.4	0.9	-4.9	3.2	-2.7	6.8	4	3	59.9
Ukrajina	-14.2	-22.9	-12.2	-10.0	-3.0	-1.7	-0.4	-4.7	5.6	1	3	39.6
Estonija	-8.5	-2.0	4.2	3.9	10.6	4.0	-1.4	-5.6	-	4	-	88.6 ³⁾
Latvija	-15.0	0.8	-1.0	3.3	8.6	3.9	0.1	-2.3	-	3	-	59.6 ³⁾
Litva	-16.2	-9.8	3.3	4.7	7.3	5.1	-4.1	-5.8	-	2	-	66.9 ³⁾

Izvor: WIIW baze podataka, uključivši nacionalne statistike, predviđanje: WIIW.

Peter Havlik (ed. et al.): "The Transition Countries in Early 2000: Improved Outlook for Growth, But Unemployment is Still Rising", Research Reports No. 266, June 2000.

To je drugo rješenje nađeno u državi kao velikom i glavnom poduzetniku s orijentacijom na velike investicije u infrastrukturi, i to najviše u ceste. To je iz ekonomske teorije i prakse poznati model koji ima i neke karakteristike javnih radova. Ekonomska je znanost takav izlaz iz teške situacije podržala, ali uz jasno upozorenje da je takvo rješenje veoma ograničenog, odnosno kratkoga daha.

Dvije su činjenice u tome posebno važne. Prva su kontinuitet sve veće zaduženosti, a druga su poznata teorijska i praktična ograničenja koja proizlaze iz optimalne stope i strukture i investicija.¹⁶ Bilo kako bilo, na osnovi ovoga modela u prošlim je godinama ovoga stoljeća ostvareno povećanje BDP već od 4%. Potkraj godine 2003. na vlast je došao reformirani HDZ koji je nastavio i proeuropsku politiku i investicijsku politiku fokusiranu na cestovnu infrastrukturu.

Brzo poboljšavanje cestovne mreže, što je posebno pogodovalo razvitku turizma (a što je svakako veoma dobro), bilo je praćeno takvim tempom povećanja vanjskoga duga da se on gotovo izjednačio sa bruto domaćim proizvodom. Dogodilo se ono na što je ekonomska znanost od samoga početka upozoravala. Nažalost, u dodatku ovoj teškoj dužničkoj situaciji koja je sve više išla prema granici "dužničkog ropstva" uslijedile su i nemale dodatne, da tako kažemo uvezene poteškoće s naslova svjetske ekonomske krize. Valja reći da su prvi udarci te krize, koji su došli od naše monetarne vlasti, prilično pripremljeno dočekani i da su negativni učinci bili čak i nešto manji i blaži u usporedbi s nekim drugim zemljama iz našega okruženja. Za to je osobno zaslužan guverner HNB Željko Rohatinski.

No, svi su veliki problemi još uvijek pred nama i čekaju na odgovarajuće mjere ekonomske politike. Skupina mjera koje je na početku ove godine ponudila Vlada može (ali ne mora) biti dobar polazni okvir, kao osnova za dalje konkretnije i nešto diferenciranije razrade. Općenito bi se moglo reći da te mjere sadrže najveći broj prijedloga koje su ekonomisti i ekonomska znanost spominjali već nekoliko godina. To se posebno odnosi na opatijska savjetovanja, na savjetovanja u okviru i organizaciji RIFINA i časopisa Ekonomija/Economics, a isto tako na savjetovanja koja su bila organizirana u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Ukratko, radi se o mjerama koje obuhvaćaju sve, otvorene probleme naše ekonomske politike ili veliku većinu njih.

U nizu problema koji će se već na prvome koraku pojaviti posebno je važan onaj koji se odnosi na koncepciju i strategiju razvitka, koja ne postoji. Ono što je do sad parcijalno učinjeno nije dovoljno. Nova kvaliteta razvitka hrvatskoga gospodarstva mora se zasnivati na takvome konceptu industrijalizacije koji u prvi plan ističe, barem kao viziju, sve veću ulogu novih tehnologija u rastu bruto domaćega proizvoda.

Sve komplekse na kojima je dosada samo parcijalno rađeno, bez jasnoga oslonca na cjelovitu koncepciju i strategiju razvitka potrebno je, koliko je god moguće, zbog spomenutih ograničenja, staviti u kontekst cjeline. To se osobito odnosi na kompleks razvitka energetskoga sektora i regionalnoga razvitka.

¹⁶ Branko Horvat: The Optimum Rate of investment, Towards the Theory of Planned Economy, Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd, 1964., str. 185-207.

Tako je što je moguće više potrebno smještati u cjelinu i druge komplekse, osobito prerađivačku industriju, poljoprivredu i turizam. Vode, šume i zemljišta i kao bitan proizvodni faktor i kao prostor moraju biti što više sagledani u cjelini i uklopljeni u cjelinu. To se sve mora što konkretnije povezivati s ekonomijom održivoga razvitka i s ekonomijom okoliša. Investicijska politika prema infrastrukturnim sektorima mora se bitno mijenjati. Ceste moraju doći u drugi, a željeznice u prvi plan.

Posebna se pozornost mora usmjeriti na organizaciju tržišta i na sprečavanje svih vrsta monopola oligopola i lobija. Ekonomska politika mora sagledati povezanosti reprodukcijski međuovisnih cjelina, ne zato da bi direktivno planirala, nego zato da bi ostvarila mogućnosti boljega sagledanja takvih zajedničkih interesa kakvi, primjerice (normalno) postoje među poljoprivredom i turizmom. Greške iz prošlosti koje su nas veoma skupo stajale nerijetko su, nešto karikirano rečeno, dolazile zato što su se ministri poljoprivrede i turizma jedva poznavali.

U okviru ostvarivanja ove (ili neke slične skupine mjera) valja posebno razraditi kompleks dalje privatizacije. To je prijeko potrebno da bismo barem u godinama koje su pred nama izbjegli one teške greške i promašaje u ostvarivanju privatizacije koje smo činili protekla dva desetljeća.

No, čak i bez obzira hoće li ova već ponuđena skupina mjera, ili neka druga, poslužiti kao osnova ekonomske politike za izlazak iz krize, konačan će uspjeh u krajnjoj liniji ovisiti o djelotvornom ostvarivanju dva krupna, moglo bi se reći sintetička zadatka.

Prvi je djelotvorno usklađivanje makroekonomskih agregata i to tako da se prekine dugogodišnji trend trošenja preko granica proizvedenoga, a s time je povezano i smanjivanje vanjske zaduženosti.

Drugi je zadatak pretvoriti postojeći atipični model privređivanja koji funkcionira oslanjajući se na trgovinu, potrošnju i uvoz, u tipičan model privređivanja koji funkcionira oslanjajući se na proizvodnju, štednju, investicije i izvoz. Bilo bi dobro da se ta skupina mjera proširi i na kompleks oporezivanja kapitala, osobito ekstradobiti banaka, i to po uzoru na neke druge zemlje Europske Unije. Ne smije se zaboraviti da je Hrvatska (i po istraživanjima Svjetske banke) zemlja s veoma velikim socijalnim razlikama.

A ne smije se zaboraviti ni jedna veoma ključna činjenica: da će se i ova, ili bilo koja druga skupina ekonomske politike koja će se pojaviti kao rezultat određenoga dogovora s ekonomskom znanostu, moći ostvarivati samo uz pretpostavku jedinstva političke volje i akcija. Bez toga i najbolje sročene mjere ostaju samo popis lijepih želja. No valja se ipak nadati dobrome.

10. Poseban dodatak u svjetlu povijesti atipičnog modela privređivanja

Ekonomska znanost ne bi bila znanost kada ne bi mogla slijediti uzročno-posljedične veze važnih događanja u gospodarstvu. Tranzicija je započela u veoma nepovoljnom makroekonomskome i makropolitickome okruženju. Uzroci nepovoljnoga makropolitickog okruženja bili su na nametnuti rat i međunarodna izolacija koja je nastala osobito zbog relativiziranja odnosa prema antifašizmu.

Uzroci nepovoljnoga makroekonomskoga okruženja dvojaki su: vanjski i unutarnji. Vanjski su uzroci početak reforme društva blagostanja pod utjecajem četvrte tehnološke informatičke revolucije. Unutarnji su greške ekonomske politike. Posebno se moraju spomenuti tajkunska privatizacija u uvjetima nametnuto-ga rata i deindustrijalizacija s posljedicom drastičnoga smanjenja proizvodnje i zaposlenosti. Sve se to događalo u uvjetima dominacije doktrine ekonomskoga neoliberalizma kojoj su se kreatori ekonomske politike veoma nekritički prepuštali. Galopirajuća inflacija bila je neposredan povod za donošenje programa ekonomske stabilizacije u listopadu godine 1993. Ključne se odrednice svakog stabilizacijskoga programa, koji uključuje i antiinflacijski program i program razvoja odnose na čim točnije aproksimiranje odnosa među domaćom i vanjskom globalnom proizvodnošću rada i na tim osnovama što djelotvorniju politiku tečaja. Jer kao što je iz ekonomske teorije i djelotvorne prakse poznato, o dobroj aproksimaciji tih odnosa, koji utječu na ukupnost odnosa relativnih cijena, ovise i osnovne odrednice makroekonomskoga okruženja. A one najviše utječu na ponašanje svih čimbenika u procesu proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje. Sam se po sebi nameće zaključak da te odrednice odlučno utječu i na razvijanje modela privređivanja. U slučaju kada su ti odnosi, koji određuju i relativne cijene i ponašanje sudionika u procesu proizvodnje i potrošnje, dobro i poželjno odmjereni, uspostaviti će se model privređivanja koji se u odlučujućoj mjeri zasniva na proizvodnji, na štednji, na investicijama i na izvozu. Ako pak, ti odnosi nisu dobro aproksimirani, razvit će se model privređivanja koji se zasniva na trgovini, na potrošnji i na uvozu.

Prvi se slučaj može tretirati kao opći (tipičan) slučaj, a drugi - kao poseban atipičan slučaj. Sve je to, razumije se, veoma pojednostavnjeno radi boljega razumijevanja. Pretpostavka je da u stvarnim ekonomskim zbivanjima neprekidno djeluje aktivna ekonomska politika - osobito monetarna i fiskalna. Kada se radi o monetarnoj politici polaznu osnovu čini poznati stav da ona mora biti toliko restriktivna da održava stabilnost, ali i toliko ekspanzivna da omogućuje razvitak. Fiskalna se politika u konačnici mora uskladiti s tim kriterijima.

Neke se sintetičke komparativne značajke monetarne politike mogu aproksimirati i na osnovi kretanja indeksa tečajnih devijacija. Kao što je poznato, ti indeksi izražavaju odnos među tečajem po paritetu kupovne moći i tečajem razmjene.

Tablica 7.

INDEKSI TEČAJNIH DEVIJACIJA - ZASNOVANI NA EUR

Zemlja	1993.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Češka	3.38	2.90	2.69	2.69	2.50	2.53	2.30	2.12	1.94	1.98	1.85	1.78	1.72	1.62	1.44
Mađarska	2.30	2.46	2.37	2.27	2.34	2.32	2.23	2.12	1.89	1.89	1.70	1.64	1.79	1.59	1.50
Poljska	2.60	2.47	2.26	2.23	2.15	2.23	2.03	1.80	1.89	2.14	2.05	1.83	1.81	1.68	1.48
Slovačka	3.28	2.99	2.52	2.40	2.41	2.58	2.44	2.42	2.37	2.19	1.96	1.82	1.85	1.67	1.48
Slovenija	1.82	1.59	1.45	1.45	1.42	1.42	1.45	1.45	1.42	1.43	1.34	1.36	1.41	1.35	1.25
Bugarska	4.10	4.15	4.90	4.13	3.53	3.45	3.32	3.17	3.03	3.04	2.61	2.72	2.68	2.52	2.23
Rumunjska	4.87	4.77	4.20	3.66	2.96	3.34	2.92	2.85	2.86	2.90	2.60	2.22	1.99	1.78	1.77
Hrvatska	2.14	1.67	1.65	1.83	1.77	1.83	1.79	1.72	1.73	1.75	1.65	1.64	1.61	1.56	1.46
Rusija	7.24	3.49	2.77	2.15	3.12	4.35	3.18	2.80	2.82	2.94	2.55	2.11	1.79	1.86	1.62
Ukrajina	8.45	6.06	4.46	3.80	4.53	5.72	5.39	4.81	4.90	5.62	5.39	4.49	3.78	2.62	2.37

Izvor: WIIW baze podataka uključivši nacionalne statistike, predviđanje: WIIW. Ova je tablica konstruirana na osnovi studija: Leon Podkaminer, Gábor Hunya et al.: “Back from the Peak, Growth in Transition Countries Returns to Standard Rate of Catching-up”, Research Report, No. 320, July 2005, i Vladimir Gligorov, Josef Pöschl, Sándor Richter et al.: “As East You Go, the More They Grow: Transition Economies in a New Setting”, Research Report, No. 308, Srpanj 2004. str. 105, 106, 107, 108, 109., Leon Podkaminer, Josef Pöschl et al.: “The Big Boom is Over, but Growth Remains Strong and Inflation Calms Dawn”, Current Analyses and Forecasts, No. 2, The Vienna Institute for International Economic Studies, July 2008. Izvor: Vladimir Gligorov, Josef Pöschl, Sándor Richter et al. (2009.): Where Have All the Shooting Stars Gone? Current Analyses and Forecasts, 4. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe. Vienna, WIIW.

Indeksi tečajnih devijacija Austrije blago osciliraju oko jedan.

Napomena: Indeks tečajne devijacije termin je koji je Bečki institut za komparativne međunarodne studije definirao kao odnos među tečajem po paritetu kupovne moći i tečajem razmjene.

Komparativna sagledanja kretanja vrijednosti indeksa tečajnih devijacija daju dosta osnova za prosudbu da je početno aproksimiranje relevantnih odnosa u godini 1993. izraženo u indeksu tečajne devijacije 2,14 bilo dobro odmjereno. Za sve druge godine, međutim, to se ne bi moglo reći. Podsjetimo se samo na poznatu teorijsku postavku da je indeks tečajne devijacije to veći što je veća razlika u razini razvijenosti među zemljom za koju se mjerenje obavlja i zemljom u čijoj se valuti to mjerenje izražava (tablica 8.).

Tablica 8.

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD PO STANOVNIKU PO PARITETU
KUPOVNE MOĆI (EUR) OD 2008. PO STALNIM CIJENAMA

	1991.	1995.	2000.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2015.
											projekcija ¹⁾
Bugarska	4400	4700	5300	7700	8600	9300	9900	9600	9600	9900	11500
Cipar	10700	13000	16900	20400	21300	22600	23200	23300	23500	24400	28600
Češka	8800	10100	13000	17100	18300	19900	20400	20100	20300	20900	24400
Estonija	5500	5300	8500	13700	15400	16900	16300	13700	12300	12100	14100
Mađarska	6800	7300	10700	14200	15000	15600	15700	14700	14500	14900	17400
Latvija	6500	4600	7000	10900	12400	14400	13800	11000	9700	9500	11100
Litva	7100	5000	7500	11900	13100	14800	15200	12900	11200	10900	12800
Malta	9500	12700	15900	17600	18100	19400	19900	19800	20200	21000	24500
Poljska	4500	6100	9100	11500	12400	13400	14100	14200	14500	15100	17700
Rumunjska	4000	4500	5000	7900	9100	10500	11300	10600	10600	10900	12800
Slovačka	5800	6900	9600	13500	15000	16700	17700	16800	16800	17000	19900
Slovenija	8500	9800	15200	19600	20700	22200	22800	21900	22100	22800	26600
NMS-12	5400	6300	8600	11700	12700	13900	14500	14300	14500	15000	17500
Hrvatska	7000	6700	9400	12700	13800	15200	15600	15000	15100	15400	18000
Makedonija	4300	4000	5100	6400	6900	7800	8200	8000	8000	8200	9600
Turska	3700	4300	7600	9100	10100	10700	10700	10200	10300	10600	12400
Albanija	1600	2200	3500	5000	5600	5900	6400	6300	6400	6700	7900
Bosna i Hercegovina			3500	5100	5700	6300	6700	6500	6400	6500	7700
Crna Gora			5600	6900	8300	10300	11100	10800	10700	10900	12800
Srbija			6100	7200	7800	8600	9100	8700	8700	8900	10500
Kazahstan		3100	4200	7300	8200	9000	9300	9100	9300	9700	11300
Rusija	7600	5300	6600	10000	11100	12400	13100	12500	13000	13500	15800
Ukrajina	4600	2600	2800	4700	5200	5900	6000	5300	5400	5600	6400
Kina	750	1300	2100	3400	3900	4500	4900	5200	5600	6100	7200
Austrija	18800	19700	25000	28100	29400	30800	31300	30900	31100	31700	34300
Njemačka	18100	18900	22600	26300	27400	28600	29000	28300	28500	29100	31500
Grčka	12300	12300	16000	20900	22200	23600	24200	24200	24400	24900	26900
Portugal	10500	11000	14900	17300	18000	19000	19000	18700	18500	18900	20500
Španjolska	12800	13400	18500	22900	24600	26200	26200	25700	25600	26100	28200
SAD	21500	23300	30300	35100	36700	38000	38100	37500	38100	38900	42100
EU (27) prosjek	13700	14600	19000	22500	23600	24900	25100	24100	24100	24600	26600
Europska Unija (27) prosjek=100											
	1991.	1995.	2000.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2015.
Projekcija ¹⁾											

Bugarska	32	32	28	34	36	37	39	38	38	39	42
Cipar	78	89	89	91	90	91	92	93	94	96	104
Češka	64	69	68	76	78	80	81	80	81	82	89
Estonija	40	36	45	61	65	68	65	55	49	47	51
Mađarska	50	50	56	63	64	63	63	59	58	58	63
Latvija	47	32	37	48	53	58	55	44	39	37	40
Litva	52	34	39	53	56	59	61	52	45	43	47
Malta	69	87	84	78	77	78	79	79	81	82	89
Poljska	33	42	48	51	53	54	56	57	58	59	64
Rumunjska	29	31	26	35	39	42	45	42	42	43	47
Slovačka	42	45	51	60	64	67	71	67	67	67	72
Slovenija	62	68	80	87	88	89	91	88	88	89	97
NMS-12	39	43	45	52	54	56	58	57	58	59	64
Hrvatska	51	46	49	56	58	61	62	60	60	60	65
Makedonija	31	27	27	28	29	31	33	32	32	32	35
Turska	27	29	40	40	43	43	43	41	41	42	45
Albanija	12	15	18	22	24	24	25	25	26	26	29
Bosna i Hercegovina			18	23	24	25	27	26	26	25	28
Crna Gora			29	31	35	41	44	43	43	43	47
Srbija			32	32	33	35	36	35	35	35	38
Kazahstan		21	22	32	35	36	37	36	37	38	41
Rusija	55	36	35	44	47	50	52	50	52	53	57
Ukrajina	34	18	15	21	22	24	24	21	22	22	23
Kina	5	9	11	15	17	18	20	21	22	24	26
Austrija	137	135	132	125	125	124	125	124	124	124	125
Njemačka	132	129	119	117	116	115	116	113	114	114	115
Grčka	90	84	84	93	94	95	96	97	98	98	98
Portugal	77	75	78	77	76	76	76	75	74	74	75
Španjolska	93	92	97	102	104	105	104	103	102	102	103
SAD	157	160	159	156	156	153	152	150	152	153	153
EU (27) prosjek	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Projekcije pretpostavljaju diferencijalni rast od 2% u odnosu na EU, počevši od 2011.

Izvor: Nacionalne statistike i procjene WIIW. Vladimir Gligorov, Josef Pöschl, Sándor Richter et al. (2009.): *Where Have All the Shooting Stars Gone? Current Analyses and Forecasts*, 4. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe. Vienna, WIIW, str. 150.

Već se na prvi pogled može zapaziti da se spomenuta postavka relativno dobro manifestira u svim promatranim zemljama osim u Hrvatskoj. To zapažanje samo po sebi ne bi moralo imati neko veliko značenje. No, ono što mora plijeniti našu pozornost jest razvitak atipičnoga modela privređivanja. Ti su atipični odnosi rezultirali i atipičnim ponašanjem svih važnih čimbenika. To je ponašanje bilo usmjereno na pretjerano poticanje uvoza i na premalo poticanje izvoza, što je imalo odgovarajuće učinke i na sve druge sudionike u proizvodnji, u razmjeni, u raspodjeli i u potrošnji. Precijenjena je kuna u svom slobodnom djelovanju (i pored aktivne monetarne politike) rezultirala sve naglašenijim uvozom i sve zapažanijim izvozom. Neizbježne se posljedice takvih kretanja manifestiraju u ve-

likim deficitima trgovačke bilance, a isto tako i tekućega računa i platne bilance. Takvi odnosi, zapravo znače da više trošimo nego što proizvedemo, jer se veličina platno-bilančnog deficita u ovoj godini pretvara u povećanje zaduženosti u idućoj godini. Konačna je ocjena tih kretanja za svaku zemlju različita i u svakom je slučaju prilično složena. Prvo je pitanje kako se ta razlika (kako bi anglosaksonci rekli između GDP i GNP, kao dodatna akumulacija iz inozemstva) upotrebljava i kako se otplaćuje. Ako se upotrebljava u proizvodne svrhe radi povećavanja proizvodnje i ako se na toj osnovi i otplaćuje, onda je takav slijed stvari pozitivan i dobro došao. Ako se ta razlika, točnije dodatna akumulacija ne upotrebljava produktivno i ako se otplaćuje "prodajom obiteljskoga srebra", onda je takav slijed stvari veoma upitan. Naše vlastito iskustvo daje dosta osnova za takvu prosudbu.

Ipak, postavlja se pitanje zašto smo tako dugo zadržali u funkciji atipičan model privređivanja? U traženju odgovora na to pitanje valja se podsjetiti na dva svjetla ekonomske politike. U prvome je svjetlu ekonomska politika koncipirana kao dio ukupne politike. Akteri su odlučivanja ukupne politike političari, a kako je iz teorije i prakse poznato, političari se ponašaju po kriteriju borbe za vlast. Na osnovi tih kriterija konkretne se političke odluke donose po osnovi umijeća mogućega. U drugome je svjetlu ekonomska politika koncipirana kao dio znanosti. Akteri odlučivanja u znanosti jesu znanstvenici, a oni se ponašaju po kriteriju borbe za znanstvenu istinu. Što je jedna društvena struktura na višoj znanstvenoj, obrazovnoj, kulturnoj, demokratskoj i uopće civilizacijskoj razini, to je suprotstavljanje spomenutih dvaju svjetala ekonomske politike manje. To, razumije se, može, ali ne mora biti uvijek tako.

U našem je slučaju atipičan model privređivanja nastao s dobrim namjerama i s početnim uspješnim djelovanjem u smjeru zaustavljanja galopirajuće inflacije. Stabilizacijski program iz godine 1993. nije ni imao definiranu razvojnu komponentu, pa se nakon zaustavljanja inflacije i početka djelovanja svojevrsnoga *Currency Boarda* na osnovi manje ili više fiksnoga tečaja sve drugo odvijalo bez ikakve koncepcijske i strateške osnove. Rezultati su bili to gori, što je makroekonomsko i makropolitčko okruženje zbog već spomenutih razloga bilo veoma nepovoljno. Zamijenjeni su ciljevi i uvjeti razvitka. Uslijedile su snažna eurizacija i uvođenje deviznih klauzula uz sve veće vanjsko zaduživanje. Ponašanje svih relevantnih čimbenika po kriteriju favoriziranja uvoza i zapostavljanja izvoza uslijedilo je kao normalna i logična pojava danih uvjeta privređivanja. Imajući u vidu sve što je bilo povezano s nametnutim ratom, tajkunskom privatizacijom, deindustrijalizacijom, prepolovljenim društvenim proizvodom, s masovnim propadanjem poduzeća i s velikom erupcijom nezaposlenih radnika, ekonomska je politika bila potpuno prepuštena djelovanju pogubne doktrine ekonomskoga neoliberalizma. Dugogodišnja dominacija te doktrine prijetila je u prvome desetljeću novoga stoljeća krahom ukupne kapitalističke opcije.

Pretposljednja godina prošloga stoljeća (godina 1999.) završila je negativnom stopom povećanja BDP. Godine 2000. uslijedila je promjena vlasti. Nova Vlada lijevoga centra nije mogla ostvariti jedinstvo političke volje i akcije u smjeru ispravljanja atipičnoga modela privređivanja. Istini za volju, problem nije bilo znanje, nego su to bile realne barijere i realni odnosi političke moći.

U uvjetima najveće eurizacije, u odnosu na neke druge zemlje u tranziciji, u uvjetima visoke eurske zaduženosti svih čimbenika u gospodarstvu i društvu, uz postojanje deviznih klauzula, svaki bi radikalniji zahvat mogao značiti veliku avanturu. Naš guverner Željko Rohatinski nam je u vrijeme rasprave o toj temi u Opatiji prijateljski rekao (jer i stvarno jesmo prijatelji) da bismo na njegovu mjestu radili isto. A to je ponašanje po kriteriju umijeća mogućega. Dodao je prijateljski da bi i on možda na našem mjestu govorio isto. Sve u svemu, nova je koalicijska Vlada lijevoga centra probleme atipičnoga modela privređivanja morala riješiti atipičnom ekonomskom politikom. A to je država kao glavni veliki poduzetnik koji investicijska ulaganja koncentrira na cestovnu infrastrukturu. No pored početnih je uspjeha na samome početku bilo jasno da će se taj model praćen snažnim porastom dugova veoma brzo istrošiti. I istrošio se u vrijeme velikih kriznih potresa u svijetu i kod nas.

Rezultat novih mjera Vlade, premda su došle prekasno, bit će spašavanje od onoga najgorega. Kada smo prijašnjih godina podsjećali na “argentinski sindrom”, uvijek je u dodatku slijedio komentar da on nama neposredno ne prijete. Valja se nadati da nam neposredno ne prijete ni “grčki sindrom”. Najvažnije je zaustaviti niz godina djelujući proces bržega povećanja potrošnje od proizvodnje i povezano s time zaustaviti proces povećavanja dugova i prodaje “obiteljskoga srebra”. U tome kontekstu među veoma važne zadatke ekonomske politike ulazi i pretvaranje atipičnoga u tipični model privređivanja. Čini se da se sve više prepoznaje činjenica da je upravo to pretvaranje bitan preduvjet za dalje djelotvorno povećanje proizvodnje, za stvaranje novih radnih mjesta i za povećavanje zaposlenosti. Postali smo, čini se, svjesni činjenice da i primjena visoke razine znanstveno-istraživačkoga rada i novih tehnoloških dostignuća i visoke razine obrazovanja rada pretpostavljaju odgovarajući model privređivanja.

PRILOG 1.

Komparativni pogled na zemlje u tranziciji

Zahvaljujući dugogodišnjim naporima suradnika Bečkoga instituta za međunarodne ekonomske studije uvodni su referati knjige naših tradicionalnih opatijskih susreta stalno sadržali pregled najvažnijih ekonomskih pokazatelja zemalja u tranziciji. Tu tradiciju nastavljamo i ove godine u uvjerenju da će se pripreme za prijam u Europsku uniju završiti prije opatijskoga skupa u studenome iduće godine 2011.

Najbolji komparativni pregled daju podaci tablice 1.

Od zemalja u tranziciji koje su postale nove članice Europske Unije samo je Poljska prošla godinu 2009. bez negativne stope rasta BDP. Izrazito najslabije performanse imale su Baltičke zemlje. Među zemljama kandidatkinjama po negativnoj stopi rasta na prvome je mjestu Hrvatska. Predviđanja Bečkoga instituta za ovu godinu 2010. pokazuju postupni izlazak iz recesije za većinu novih članica Europske Unije. Iznimke su samo Latvija, Litva i Rumunjska. Među kandidatima u blagoj recesiji ostaje samo Hrvatska.

Predviđanja su Bečkoga instituta su da bi poslije pada BDP od 1,5% u ovoj godini 2010. u iduće dvije godine uslijedio oporavak i blago povećanje BDP-a od 2% ili od 2,5%. To bi se povećanje BDP događalo uz pogoršavanje stanja tekućeg računa od -4% u ovoj (2010.) godini na -5% i -7% u godinama 2011. i 2012.

Vanjska je trgovina bila i ostala u samome središtu naših problema. Na osnovi komparativne analize gospodarskih kretanja u zemljama u tranziciji u dugome nizu godina znanstvenici Bečkoga instituta stekli su i određene prednosti u sagledanju nekih specifičnih problema i pojava. Zato smo se tijekom mnogo godina u pripremi tradicionalnih opatijskih savjetovanja ekonomista redovito koristili ne samo veoma dobrom informatičkom osnovom, nego i izrečenom ocjenom i stavovima.

U tome kontekstu posebnu pozornost skrećemo na dvije, nešto šire skupine problema koji su u ovim kriznim i recesijskim vremenima bili dvojako zanimljivo razmatrani u dvije ovogodišnje studije Bečkoga instituta. Prva se skupina problema odnosi se na kompleks modela razvitka u svjetlu potrebnih promjena, a druga se skupina problema odnosi na kompleks modela ekonomskoga neoliberalizma.

Tablica 1.

PREGLED RAZVITKA 2008. - 2009. I IZGLEDI ZA 2010. - 2012.

	BDP promjene u % prema prethodnoj godini			Potrošačke cijene promjene u % prema prethodnoj godini			Nezaposlenost, zasnovano na LFS ¹⁾ stope u %			Tekući račun u % BDP												
	2008.	predviđanje		2008.	predviđanje		2008.	predviđanje		2008.	predviđanje											
		2010.	2011.		2012.	2010.		2011.	2012.		2010.	2011.	2012.									
Bugarska	6.0	-5.0	0	2.5	3	3	3	5.6	6.8	9.0	8.5	8	-24.0	-9.4	-5.2	-4.3	-4.6					
Češka Republika	2.5	-4.2	1.0	2.5	3.5	3.5	6.3	0.6	6.3	1.5	2.0	2.5	4.4	6.7	8.5	8.0	7.5	-0.7	-1.1	-0.7	-1.3	-1.2
Estonija	-3.6	-14.1	0.5	2.5	3.5	3.5	10.6	0.2	1.5	3	4	5.5	13.8	18	16	15	15	-9.4	4.6	2.9	1.4	0.0
Mađarska	0.6	-6.3	0.8	2.5	3	3	6.0	4.0	4.4	3.5	3	7.8	10.0	11.5	10.5	9.3	7.0	0.2	-1.2	-2.2	-2.3	-2.3
Latvija	-4.5	-18.0	-3.5	0.7	2	2	15.2	3.3	-3	1	2	7.5	17.1	20	18	17	-13.0	9.4	4.5	2.2	2.2	-0.5
Litva	2.8	-15.0	-1.5	1.5	2.5	2.5	11.1	4.2	0.0	1.0	2.0	5.8	13.7	18	17	16	-11.9	3.8	0	-0.7	-2.1	-2.1
Poljska	5.0	1.7	2.7	3.5	3.5	3.5	4.2	4.0	2.5	2.5	2.5	7.1	8.2	11	10	8.5	5.1	-1.6	-2.0	-2.7	-3.9	-3.9
Rumunjska	7.3	-7.1	-1	1.5	3	3	7.9	5.6	5	4	4	5.8	6.9	8.5	8	6	-11.6	-4.5	-5.8	-6.8	-7.5	-7.5
Slovačka	6.2	-4.7	3	4	4	4	3.9	0.9	1	2	2	9.5	12.0	15	14	13	-6.6	-3.2	-2.8	-4.4	-4.8	-4.8
Slovenija	3.5	-7.8	0.5	2	2.5	2	5.5	0.9	1.5	2	2	4.4	5.9	8	7.5	7	-6.2	-1.0	-0.8	-1.6	-2.3	-2.3
NMS-10 ^{2a)}	4.2	-3.6	1.2	2.7	3.3	3.3	6.3	3.4	2.7	2.7	2.8	6.5	8.5	10.8	10.0	8.6	-6.9	-1.6	-2.1	-2.9	-3.7	-3.7
<i>EU-15</i> ³⁾	0.5	-4.2	0.9	1.6	.	.	3.3	0.3	1.5	1.7	.	7.1	9.0	9.8	9.8	.	-0.5	-0.2	-0.3	-0.2	.	.
<i>EU-27</i> ³⁾	1.0	-4.1	0.9	1.7	.	.	3.7	0.7	1.3	1.6	.	7.0	8.9	10.0	9.8	.	-1.0	-0.3	-1.4	-1.3	.	.
Hrvatska	2.4	-5.8	-1.5	2	2.5	2	6.1	2.4	2	2.5	2	8.4	9.1	10.5	10	9	-9.2	-5.4	-4	-6	-7	-7
Makedonija	4.8	-0.7	1	2	3	3	8.3	-0.8	0	3	3	33.8	32.2	33	33	33	-13.1	-7.3	-6	-6	-7	-7
Turska	0.7	-4.7	6.3	4.5	4.0	4.0	10.4	6.3	8.5	7.5	7.0	11.0	14	13	12	12	-5.7	-2.3	-4.5	-4.6	-4.6	-4.6
Zemlje kandidati ^{2b)}	0.9	-4.7	5.6	4.3	3.9	3.9	10.0	5.9	7.9	7.1	6.6	11.6	14.3	13.5	12.5	12.4	-6.1	-2.6	-4.5	-4.7	-4.8	-4.8
Albanija	7.8	4.2	1.7	2.2	3	3	3.4	2.2	3	2	2	13.1	13.1	15	14	14	-15.5	-15.1	-12.7	-13.0	-13.2	-13.2
Bosna i Hercegovina	5.7	-3.2	0	1	3	3	7.5	-0.4	0.5	1	1	23.4	24.0	27	27	27	-15.1	-7.5	-8	-8	-8	-8
Crna Gora	6.9	-5.3	-1	2	3	3	7.4	3.4	1	3	3	17.2	19.1	20	20	20	-50.7	-29.8	-16	-17	-17	-17

	BDP promjene u % prema prethodnoj godini			Potrošačke cijene promjene u % prema prethodnoj godini			Nezaposlenost, zasnovano na LFS ¹⁾ stope u %			Tekući račun u % BDP		
	2008.	2009.	2010., 2011., 2012. predviđanje	2008.	2009.	2010., 2011., 2012. predviđanje	2008.	2009.	2010., 2011., 2012. predviđanje	2008.	2009.	2010., 2011., 2012. predviđanje
	Srbija	5.5	-3.0	1 2 3	11.7	8.6	6 4 4	13.6	16.1	22 22 22	-18.2	-5.5
Zemlje potencijalni kandidati ^{2,3)}	6.0	-1.9	0.8 1.8 3.0	9.1	5.2	4.0 2.9 2.9	15.6	17.1	21.3 20.9 20.9	-18.9	-8.8	-9.6 -10.4 -10.4
Kazakhstan	3.3	1.2	3 5 4.5	17.1	7.3	7 6.5 6	6.6	6.6	6.2 6 6	5.2	-3.1	1.1 -2.1 -2.2
Rusija	5.6	-7.9	4.0 4.2 4.4	14.1	11.8	6.5 7 7	6.3	8.4	8.5 8 8	6.2	4.0	4.5 3.3 2.7
Ukrajina	2.3	-15.1	3.8 4.5 6	25.2	15.9	10.5 9 8	6.4	8.8	8.7 8.2 7.8	-7.1	-1.5	0.5 0.0 -0.4
Kina ⁴⁾	9.6	8.7	9.5 9.5 10	5.9	-0.7	3.5 3 2	4.2	4.3	4.3 4.2 4.2	9.4	6.1	3.7 5.2 5.2

Napomena: NMS: nove članice.

1) LFS - Labour Force Survey (Pregled radne snage). - 2) WIIW procjena. - 3) Tekući račun uključuje tokove unutar regije. - 4) Registrirana stopa nezaposlenosti u gradu, kraj razdoblja.

Izvor: Vasily Astrov, Mario Holzner, Kazimierz Laski, Leon Podkaminer et al.: Will Exports Prevail over Austerity? Current Analyses and Forecasts (6) July 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, WIIW The Vienna Institute for International Economic Studies.

U materijalima koje smo pripremili posljednjih godina za naša opatijska savjetovanja posvećivali smo i jednom i drugom kompleksu posebnu pozornost. Obje su spomenute studije Bečkoga instituta objavljene u okviru istraživačkoga projekta "Current Analyses and Forecasts". Prvi svezak pod brojem 5¹⁷ objavljen je u veljači, a drugi pod brojem 6¹⁸ u srpnju ove godine 2010.

U okviru promjene modela razvitka posebno su zanimljive teze koje su dane na str. VI sveska 5. pod naslovom Special Section "Redirecting the growth model". Tu je dan čitav niz ocjena i stavova i prijedloga koji se odnose i na monetarnu i na tečajnu i na fiskalnu, i na kreditnu i investicijsku, a isto tako i na širi spektar mjera aktivne ekonomske politike.

Mnoge od stavova koji su spomenuti i u ovome i u drugim dijelovima studije autori ovog priloga posebno su naglašavali u okviru razmatranja problema transformacije atipičnoga u tipičan model razvitka. S time povezano valja isto tako spomenuti one ocjene znanstvenika Bečkoga instituta u kojima se podsjeća da su bolje performanse ostvarivale one zemlje u tranziciji koje su veću pozornost posvećivale razvitku industrije i industrijskoj politici. Iste se ocjene odnose i na one zemlje koje su provodile politiku ne fiksno, nego plivajućega tečaja.

Zemlje s aktivnom industrijskom politikom i s aktivnom politikom tečaja lakše su se izvlačile iz recesije.

U okviru ocjena i stavova o skupini problema koji se odnose na model ekonomskoga neoliberalizma posebno su zanimljive razrade u svesku 6 na str. 2, 3 i 4. Poseban odjeljak nosi naslov "Are we all Keynesians now?"

Odgovor na to pitanje ide u smjeru da nam je ne samo prijeko potrebna kejnezijanska aktivna ekonomska politika nego nam je potrebno i još više od toga.

Citirane stavove i ocjene znanstvenika Bečkoga instituta i ovoga puta posebno spominjemo s naglaskom da su oni stalno bili izlagani u našim priložima za tradicionalna opatijska savjetovanja ekonomista.

Radi nešto bližega uvida u probleme hrvatskoga gospodarstva u ovome trenutku razvitka u tablici 2. dali smo neke odabrane ekonomske pokazatelje.

I premda su pomaci u sferi vanjske trgovine uslijedili, u uvjetima recesije oni bi mogli značiti i psihološki i realni stimulans za brže napuštanje atipičnoga modela privređivanja.

¹⁷ Vladimir Gligorov, Petar Havlik, Michael Landesmann, Josep Pöschl, Sándor Richter et al.: Current Analyses and Forecasts (5) February 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe. Crisis is Over, but Problems Loom Ahead WIIW The Vienna Institute for International Economic Studies.

¹⁸ Vasily Astrov, Mario Holzner, Kazimierz Laski, Leon Podkaminer et al.: Current Analyses and Forecasts (6) July 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, Will Exports Prevail over Austerity?

HRVATSKA: ODABRANI EKONOMSKI INDIKATORI

Tablica 2.

	2006.	2007.	2008.	2009. ¹⁾	2009. 1. tromjesečje	2010.	2011.		2012
							predviđanje		
Stanovništvo u tisućama, prosjek ²⁾	4440	4436	4435	4429	.	4435	4435	4435	4435
Bruto domaći proizvod HRK ²⁾	286341	314223	342159	333063	77867	76504	334600	349800	365700
Godišnje promjene u % (realno)	4.7	5.5	2.4	-5.8	-6.7	-2.5	-1.5	2	2.5
BDP po stanovniku (EUR) po deviznom tečaju	8800	9700	10700	10100	.	.	10300	10800	11300
BDP po stanovniku (EUR po paritetu kupovne moći) ²⁾	13500	15000	15500	14400
Potrošnja stanovništva, HRK	172744	189552	202194	189638	46474	45079	.	.	.
godišnje promjene u % (realno)	3.5	6.2	0.8	-8.5	-9.9	-4.1	-3.5	1.5	2
Bruto fiksni kapital, HRK ²⁾	74792	82386	94281	82259	19644	16079	.	.	.
godišnja promjena u % (realno) ²⁾	10.9	6.5	8.2	-11.8	-12.4	-13.9	-5	4	5
Bruto industrijska proizvodnja ^{3A)}	4.2	4.9	1.2	-9.2	-11.0	-0.5	0	3	3.5
Bruto poljoprivredna proizvodnja	4.4	-3.9	8.0
Građevinska industrija, radni sati ^{3A)} godišnja promjene u % (realno)	9.4	2.4	11.8	-6.5	-0.3	-18.6	.	.	.
Zaposlenost LFS, u tisućama, prosjek	1586	1615	1636	1605	1608	.	1570	1570	1590
Godišnja promjena u % (realno)	0.8	1.8	1.3	-1.9	1.0	.	-2	0	1
Nezaposlenost LFS, prosjek u tisućama, prosjek	199	171	149	160	167	174	.	.	.
Stopa nezaposlenosti LFS, a % prosjek	11.1	9.6	8.4	9.1	9.4	10.0	10.5	10	9
Registrirana nezaposlenost u %, kraj razdoblja	17.0	14.7	13.7	16.7	15.0	18.4	17.5	17	16.5
Prosječna bruto mjesečna plaća u HRK	6634	7047	7544	7711	7707	7637	.	.	.
Godišnje promjene u % (realno neto)	1.9	2.2	0.8	0.2	1.8	-1.7	.	.	.
Potrošačke cijene u %	3.2	2.9	6.1	2.4	3.8	0.9	2	2.5	2
Potrošačke cijene u industriji u % ^{4B)}	2.9	3.4	8.4	-0.4	1.1	3.6	.	.	.
Državni budžet u % od BDP ⁶⁾									
Prihodi	39.2	40.3	39.4	38.5
Rashodi	41.6	41.5	40.3	41.6
Deficit (-) višak (+), u % od BDP ⁷⁾	-2.6	-1.2	-1.0	-3.2	.	.	-3.5	-3	-2.5
Javni dug u % od BDP ⁸⁾	35.7	33.1	33.5	37.7	.	.	40	41	42

	2006.	2007.	2008.	2009. ¹⁾	2010.		2011.	2012
					I. tromjesečje	predviđanje		
Eskontna stopa NB, u %, kraj razdoblja	4.5	9.0	9.0	9.0	9.0	9.0	.	.
Tekući računi, EUR,	-2717.1	-3236.1	-4337.8	-2447.8	-1844.7	-1404.6	-2700	-3500
Tekući račun u % od BOP,	-6.9	-7.6	-9.2	-5.4	-17.5	-13.4	-4	-7
Eksport roba, BOP, EUR	8463.6	9192.5	9814.0	7690.5	1928.5	2017.1	7900	8300
Godišnje stope rasta u %	17.2	8.6	6.8	-21.6	-13.4	4.6	3	5
Uvoz roba BDOP, EUR mil	16807.8	18626.5	20607.8	15088.5	3660.3	3305.7	14000	15600
Godišnje stope rasta u %	14.0	10.8	10.6	-26.8	-23.6	-9.7	-7	4
Izvoz usluga BDOP, EUR	8526.8	9114.7	10090.6	8453.9	773.4	787.8	8200	8800
Godišnje stope rasta u %	5.9	6.9	10.7	-16.2	-8.6	1.9	-3	3
Uvoz usluga, BOP, EUR	2824.2	2847.3	3132.7	2778.3	638.6	664.1	2800	2900
Godišnje stope rasta u %	3.3	0.8	10.0	-11.3	-14.6	4.0	0	2
FDI (prijjev) EUR, mil.	2764.8	3678.6	4195.4	2096.0	437.2	434.2	1000	.
FDI (odljev) EUR mil.	208.2	266.9	988.8	918.7	28.7	-38.5	.	.
Bruto rezerve NB isključeno zlato, EUR mil.	8725.3	9307.4	9120.9	10375.8	8869.5	10008.1	.	.
Bruto vanjski dug, EUR mil ⁹	29273.9	32929.2	39950.2	44574.8	40308.3	44564.2	.	.
Bruto vanjski dug u % od BDP ⁹	75.1	76.8	85.5	97.8	88.8	97.2	.	.
Prosječni devizni tečaj HRK / EUR	7.3228	7.3360	7.2232	7.3398	7.4070	7.2854	7.3	7.3
Paritet kupovne moći HRK / EUR	4.7861	4.7223	4.9838	5.2321

1) Preliminarno. - 2) Prema ESA'95 (prilagođeni FISIM); realna se promjena zasniva na cijenama prethodne godine. - 3) Poduzeća s više od 20 zaposlenih. - 4) Kvartalni podaci i prognoze prema NACE Rev. 2. - 5) Zasniva se na domaćim cijenama. - 6) Na osnovi prirasta. 7) Uključivši promjene u greškama i propustima. - B) Uključujući garancije. - 9) Od 2008. nova metodologija.

Izvor: Vasily Astrov, Mario Holzner, Kazimierz Laski, Leon Podkaminer et al.: Current Analyses and Forecasts (6) July 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, Will Exports Prevail over Austerity? WIIW The Vienna Institute for International Economic Studies.

Svodnu sliku komparativne pozicije hrvatskoga gospodarstva daju podaci tablice 3. Od prosjeka za 27 zemalja Europske Unije od 51 u godini 1991. došli smo na 61 u godini 2007. i 62 u godini 2008. da bismo pali na 60 u prošloj godini 2009. i u ovoj 2010. Bečki institut predviđa nešto izrazitije pozitivne pomake u idućih pet godina.

Tablica 3.

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD PO STANOVNIKU PO PARITETU KUPOVNE MOĆI
(EUR), OD 2010. PO STALNIM CIJENAMA

	1991.	2000.	2005.	2008.	2009.	2010.	2012.	2015.	2020.	2025.	2030.
								projekcija ^{b)}			
Bugarska	4400	5300	7700	10300	9700	9700	10200	10800	11800	12800	13800
Cipar	10700	16900	20400	24000	23000	22900	24100	24700	25700	26700	27700
Češka	8800	13000	17100	20200	18900	19100	20300	20900	21900	22900	23900
Estonija	5500	8600	13900	16900	14300	14400	15300	16500	18500	20700	23200
Mađarska	6800	10500	14200	16100	14900	15000	15900	16200	16700	17200	17700
Latvija	6500	7000	10900	14400	11700	11300	11600	12500	14000	15800	17800
Litva	7200	7500	11900	15500	13100	12900	13400	14300	15900	17900	19900
Malta	9500	15900	17500	19100	18500	18700	19800	19800	19800	19800	19800
Poljska	4500	9100	11500	14100	14200	14600	15600	15900	16400	17100	18100
Rumunjska	4000	5000	7900	12000	11000	10900	11400	12000	13000	14000	15100
Slovačka	5800	9600	13500	18100	17000	17500	18900	19800	21500	23500	25500
Slovenija	8500	15200	19700	22800	20500	20600	21500	22100	23100	24100	25100
NMS-12	5400	8600	11700	14800	14000	14200	15100	15700	16700	17700	18700
Hrvatska	7000	9400	12700	15500	14400	14200	14900	15400	16400	17400	18400
Makedonija	4300	5100	6400	8200	8000	8100	8500	8500	8500	8500	8500
Turska	3800	8000	9500	11400	10600	11300	12300	12700	13700	14700	15700
Albanija	1500	3500	5000	6500	6600	6700	7000	7300	7800	8700	9700
Bosna i Hercegovina	.	3900	5200	7000	6600	6600	6900	7200	7700	8200	8700
Crna Gora	.	5600	6900	10700	10000	9900	10400	10700	11200	11700	12200
Srbija	.	5000	7100	9000	8700	8800	9300	9600	10200	11200	12200
Kazahstan	.	4200	7300	9300	9100	9400	10300	11500	13600	16100	19100
Rusija	7600	6600	10000	13200	12000	12500	13600	14500	16200	18200	20300

	1991.	2000.	2005.	2008.	2009.	2010.	2012.	2015.	2020.	2025.	2030.
Ukrajina	4600	2800	4700	6000	5100	5300	5800	6100	6600	7600	8600
Kina	750	2100	3400	4900	5200	5700	6800	7700	9200	11200	13600
Austrija	18800	25000	28000	31000	29300	29700	30200	30200	30200	30200	30200
Njemačka	18100	22600	26300	29000	27200	27500	27800	27500	27000	26500	26000
Grčka	12300	16000	20600	23600	22800	22100	22200	22800	23800	24800	23800
Portugal	10600	15400	17800	19700	18700	18800	18800	18500	18000	17500	17000
Španjolska	12800	18500	22900	25700	24100	24000	24300	24600	25100	25600	26100
SAD	21500	30600	35700	38800	36900	37900	38800	38800	38800	38800	38800
EU (27) prosjek	13700	19100	22500	25100	23600	23800	24700	24700	24700	24700	24700
	Europska Unija (27) prosjek = 100										
	1991.	2000.	2005.	2008.	2009.	2010.	2012.	2015.	2020.	2025.	2030.
Bugarska	32	28	34	41	41	41	41	44	48	52	56
Čipar	78	88	91	96	97	96	98	100	104	108	112
Češka	64	68	76	80	80	80	82	85	89	93	97
Estonija	40	45	62	67	61	61	62	67	75	84	94
Mađarska	50	55	63	64	63	63	64	66	68	70	72
Latvija	47	37	48	57	50	47	47	51	57	64	72
Litva	53	39	53	62	56	54	54	58	64	72	81
Malta	69	83	78	76	78	79	80	80	80	80	80
Poljska	33	48	51	56	60	61	63	64	66	69	73
Rumunjska	29	26	35	48	47	46	46	49	53	57	61
Slovačka	42	50	60	72	72	74	77	80	87	95	103
Slovenija	62	80	88	91	87	87	87	89	94	98	102
NMS-12	39	45	52	59	59	60	61	64	68	72	76
Hrvatska	51	49	56	62	61	60	60	62	66	70	74
Makedonija	31	27	28	33	34	34	34	34	34	34	34
Turska	28	42	42	45	45	47	50	51	55	60	64
Albanija	11	18	22	26	28	28	28	30	32	35	39
Bosna i Hercegovina	.	20	23	28	28	28	28	29	31	33	35

	1991.	2000.	2005.	2008.	2009.	2010.	2012.	2015.	2020.	2025.	2030.
								projekcija ¹⁾			
Crna Gora	.	29	31	43	42	42	42	43	45	47	49
Srbija	.	26	32	36	37	37	38	39	41	45	49
Kazahstan	.	22	32	37	39	39	42	47	55	65	77
Rusija	55	35	44	53	51	53	55	59	66	74	82
Ukrajina	34	15	21	24	22	22	23	25	27	31	35
Kina	5	11	15	20	22	24	28	31	37	45	55
Austrija	137	131	124	124	124	125	122	122	122	122	122
Njemačka	132	118	117	116	115	116	113	111	109	107	105
Grčka	90	84	92	94	97	93	90	92	96	100	104
Portugal	77	81	79	78	79	79	76	75	73	71	69
Španjolska	93	97	102	102	102	101	98	100	102	104	106
SAD	157	160	159	155	156	159	157	157	157	157	157
EU (27) prosjek	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

1) Projekcija pretpostavlja diferencijalni rast od 2% u odnosu na EU, počevši od 2011.

Izvor: Vasily Astrov, Mario Holzner, Kazimierz Laski, Leon Podkaminer et al.: Current Analyses and Forecasts (6) July 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, Will Exports Prevail over Austerity? WIIW The Vienna Institute for International Economic Studies.

Kretanje indeksa tečajnih devijacija ne pokazuje neke izrazitije promjene, barem kada se radi o Hrvatskoj. Odgovarajući podaci dani su u tablici 4.

Tablica 4.

INDEKSI TEČAJNIH DEVIJACIJA - ZASNOVANO NA EUR

Zemlja	1993.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Češka	3.38	2.90	2.69	2.69	2.50	2.53	2.30	2.12	1.94	1.98	1.85	1.78	1.72	1.62	1.44	1.43
Mađarska	2.30	2.46	2.37	2.27	2.34	2.32	2.23	2.12	1.89	1.89	1.70	1.64	1.79	1.59	1.50	1.60
Poljska	2.60	2.47	2.26	2.23	2.15	2.23	2.03	1.80	1.89	2.14	2.05	1.83	1.81	1.68	1.48	1.75
Slovačka	3.28	2.99	2.52	2.40	2.41	2.58	2.44	2.42	2.37	2.19	1.96	1.82	1.85	1.67	1.48	1.45
Slovenija	1.82	1.59	1.45	1.45	1.42	1.42	1.45	1.45	1.42	1.43	1.34	1.36	1.41	1.35	1.25	1.20
Bugarska	4.10	4.15	4.90	4.13	3.53	3.45	3.32	3.17	3.03	3.04	2.61	2.72	2.68	2.52	2.23	2.18
Rumunjska	4.87	4.77	4.20	3.66	2.96	3.34	2.92	2.85	2.86	2.90	2.60	2.22	1.99	1.78	1.77	1.96
Hrvatska	2.14	1.67	1.65	1.83	1.77	1.83	1.79	1.72	1.73	1.75	1.65	1.64	1.61	1.56	1.46	1.43
Rusija	7.24	3.49	2.77	2.15	3.12	4.35	3.18	2.80	2.82	2.94	2.55	2.11	1.79	1.86	1.62	1.93
Ukrajina	8.45	6.06	4.46	3.80	4.53	5.72	5.39	4.81	4.90	5.62	5.39	4.49	3.78	2.62	2.37	2.83

Izvor: WIIW baze podataka uključivši nacionalne statistike, predviđanje: WIIW. Ova je tablica je konstruirana na osnovi studija:

Leon Podkaminer, Gábor Hunya et al.: "Back from the Peak, Growth in Transition Countries Returns to Standard Rate of Catching-up", Research Report, No. 320, July 2005, i Vladimir Gligorov, Josef Pöschl, Sándor Richter et al.: "As East You Go, the More They Grow: Transition Economies in a New Setting", Research Report, No. 308, Srpanj 2004. str. 105,106,107,108,109., Leon Podkaminer, Josef Pöschl et al.: "The Big Boom is Over, but Growth Remains Strong and Inflation Calms Dawn", Current Analyses and Forecasts, No. 2, The Vienna Institute for International Economic Studies, July 2008.

Indeksi tečajnih devijacija Austrije blago osciliraju oko jedan.

Napomena: Indeks tečajne devijacije termin je koji je Bečki institut za komparativne međunarodne studije definirao kao odnos među tečajem po paritetu kupovne moći i tečajem razmjene.

Kao što je poznato, ovi indeksi izražavaju odnose među tečajem po kupovnoj moći i tečajem razmjene. Njihova je veličina obrnuto proporcionalna s razinom razvijenosti. Oni su to veći što je veća razlika među zemaljama za koje se indeksi računaju i zemljom u čijoj se valuti odgovarajuće vrijednosti izražavaju. Hrvatska pripada zemljama s relativno niskim vrijednostima indeksa tečajne devijacije. Hoće li u dogledno vrijeme uslijediti neki pomaci, ovisit će, uz ostalo, o politici i metodi transfera atipičnoga u tipičan model razvitka.

Aktivna će ekonomska politika u svakom slučaju veoma dobro doći i u tome se smislu i znanost, još i više nego dosad, mora maksimalno angažirati. Sjetimo se samo poruke Bečkoga instituta da bi naša ekonomska politika morala biti znatno aktivnija od one koju je propovijedao John Maynard Keynes.

Literatura:

- 1) Anušić, Z., Rohatinski, Ž., Šonje, V. (eds. et al.) (1995.) *Put u nisku inflaciju: Hrvatska 1993.-1994.* Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.
- 2) Astrov, Vasily, Mario Holzner, Kazimierz Laski, Leon Podkaminer et al. (2010.) *Will Exports Prevail over Austerity? Current Analyses and Forecasts* (6) July 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe.
- 3) Baletić, Zvonimir (2009.) "Kriza i antikrizna politika", u knjizi *Kriza i okviri ekonomske politike*, Zbornik radova, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Hrvatske i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.
- 4) Bogomolov, Oleg (2010.) "Pouka globalne krize", *Ekonomski pregled*, br. 5-6.
- 5) Domazet, Tihomir (2009.) "Kriza, ekonomska politika i izlazna strategija", u knjizi: *Kriza i okviri ekonomske politike*. Zbornik radova. Zagreb, HAZU, Razred za društvene znanosti.
- 6) Družić, Ivo (2006.) *A Journey through Transition Time, with Special Reference to Croatia*. Zagreb Political Culture, Publishing Research Institute.
- 7) Gligorov, Kiro (2006.) *Sve jugoslavenske privredne reforme*. Skopje: Kultura.
- 8) Gligorov, Vladimir (2007.) "Transition, Integration and Development in Southeast Europe", *Ekonomski pregled* (58), 5-6: 259-304.
- 9) Gligorov, Vladimir, Petar Havlik, Michael Landesmann, Josef Pöschl, Sándor Richter et al.: *Crisis is Over, but Problems Loom Ahead* Current Analyses and Forecasts (5) February 2010. Economic Prospects for Central, East and

Southeast Europe WIIW The Vienna Institute for International Economic Studies.

- 10) Gligorov, Vladimir, Sandor Richter et al. (2007.) "High Growth Continues, with Risks of Overheating on the Horizon", *WIIW Research Reports*, 341 (Special Issue on Economic Prospects for Central East and Southeast Europe).
- 11) Gligorov, Vladimir, Josef Pöschl, Sándor Richter et al. (2009.) Where Have All the Shooting Stars Gone? *Current Analyses and Forecasts*, 4. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe. Vienna, WIIW.
- 12) Horvat, Branko (1964.) *The Optimum Rate of Investment, Towards the Theory of Planned Economy*, Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd, 1964., str. 175-204.
- 13) Jurčić, Ljubo (2010.) "Financijska kriza i fiskalna politika", *Ekonomski pregleđ*, br. 5-6.
- 14) Jurčić, Ljubo (2009.) "Hrvatska: Velika transformacija (Uvodno izlaganje i poruke savjetovanja)", *Ekonomski pregleđ*, br. 12.
- 15) Jurčić, Ljubo i Dragomir Vojnić (2009.) "Quo vadis Croatia? Neke karakteristike momenta razvoja u svjetlu turbulentnih događanja u zemlji i svijetu - Kako dalje? Hrvatska na putu u Europsku uniju", *Ekonomski pregleđ*, br. 12.
- 16) Jurčić, Ljubo (2005.) "Ekonomski razvitak, investicije, fiksni kapital i ekonomija i politika tranzicija", *Ekonomski pregleđ*, br. 5-6.
- 17) Kolodko, Grzegorz (1998.) "Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant". *Transition*, Washington. World Bank.
- 18) Marendić, Božo (ed. et al.) (1992.) "Konceptija i strategija ekonomskog razvoja Republike Hrvatske", *Privredna kretanja i ekonomska politika*, br. 10.
- 19) Mervar, Andrea (ed. et al.) (2009.) *Privredna kretanja i ekonomska politika*, časopis Ekonomskog instituta Zagreb i Ministarstva financija Republike Hrvatske.
- 20) Mesarić, Milan (2010.) "Kruži li bauk socijalizma ponovo Europom i svijetom? (Je li socijalizam poželjna i realna alternativa neoliberalnom socijalizmu?)" *Ekonomski pregleđ* br. 5-6.
- 21) Mesarić, M. (2008.) *XXI. stoljeće. Doba sudbonosnih promjena*, Zagreb.
- 22) Nikić, Gorazd (2004.) "Gospodarski aspekti pristupa Hrvatske Europskoj uniji", *Ekonomski pregleđ* (55), 3-4: 197-226.
- 23) Nikić, Gorazd (2003.) *Tranzicija u Hrvatskoj i deset godina stabilizacije tečaja i cijena*. Ekonomski institut, Zagreb.

- 24) Podkaminer, L. J. Pöschl et al. (July, 2008.) "The Big Boom is Over, but Growth Remains Strong and Inflation Calms Down". *Current Analysis and Forecasts 2* (Economic Prospects for Central East and Southeast Europe).
- 25) Perišin, Ivo (2006.) *Hrvatska u svjetskom vrtlogu*, Zagreb. Razlog.
- 26) Radošević, D. i S. Zdunić (2007.) "Hrvatska tranzicijska konvergencija", *Ekonomski pregled* (58), I (769-803).
- 27) Rohatinski, Željko i Vojnić Dragomir (ed. et al.) (1991.-1994.) *Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Hrvatske*. Ekonomski institut Zagreb Ekonomska kriza i monetarna politika.
- 28) Stipetić, Vladimir (2005.) "Laissez-faire kao ekonomska politika (prilog razmatranju hrvatske gospodarske politike u minulih 25 godina)". U: *Ekonomska politika Hrvatske u 2006. - XIII. tradicionalno savjetovanje HDE u Opatiji*, Zagreb, Inženjerski biro.
- 29) Stipetić, Vladimir (2009.) "Kriza u poljoprivredi, prioritetnoj djelatnosti budućeg gospodarstva Hrvatske", *Kriza i okviri ekonomske politike*, Zbornik radova, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Hrvatske i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.
- 30) Švaljek Sandra (2004.) "Projekcija prihoda državnog proračuna u Hrvatskoj: Zašto nastaju greške", *Privredna kretanja i ekonomska politika*, god. 19 /br. 119/ Ekonomski institut Zagreb i Ministarstvo financija Republike Hrvatske.
- 31) Švaljek, Sandra (ed. et al.) (2004.) *65th Anniversary Conference of the Institute of Economics Zagreb*, Zagreb, Ekonomski institut.
- 32) Teodorović, Ivan (ed. et al.) (2004.) *Hrvatska na putu u Europsku Uniju*. Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb.
- 33) Teodorović, I., Lovrinčević, Ž., Mikulić, D., Nušinić, M., and Zdunić S. (eds.) *The Croatian Economic Development - Transition Towards the Market Economy*. Zagreb: The Institute of Economics (Research papers on the occasion of 80th anniversary of life and 55 years research of professor emeritus Dragomir Vojnić).
- 34) Veselica, V. (2007.) *Globalizacija i nova ekonomija*. Samobor. Dom i svijet, Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko društvo ekonomista, Inženjerski biro, Zavod za poslovna istraživanja.
- 35) Veselica, Vladimir i Dragomir Vojnić (2008.) Quo vadis Croatia? Od "Hrvatskog glavničara" do "Globalizacije i nove ekonomije". Hrvatska na putu u Europsku uniju. *Ekonomski pregled*, 59 (12) 741-809.
- 36) Vojnić, Dragomir: "Kriza suvremenog kapitalizma (s posebnim osvrtom na krizu realnog socijalizma i krizu samoupravnog socijalizma)", *Ekonomski pregled*, br. 5-6.

- 37) Vojnić, D. (2005.) *Investicije, reforme i tranzicija*. Zagreb: Hrvatsko društvo ekonomista (urednik: Ljubo Jurčić).
- 38) Vojnić, D., ed. et al. (1968.-1990.) *Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Zagreb, Ekonomski institut i Informator.
- 39) Vojnić, D. (1993.) *Ekonomija i politika tranzicije*. Zagreb: Ekonomski institut.
- 40) Vojnić, D. (2004.) "Tržište: prokletstvo ili spasenje", *Ekonomski pregled*, (55), 9-10: 681- 726.
- 41) Vojnić, D. (1970.) *Investicije i ekonomski razvoj*, Zagreb: Ekonomski institut.
- 42) Vojnić, Dragomir (2008.) "Ob ekonomičeskih preobrazovanijih v Jugoslavii vo vtoroi polovine XX veka", *Novaja i novejšaja istoria*, br. 2, Rasijskaja akademija nauk, Moskva.
- 43) The World Bank (2001.) *Attacking Poverty - World Development Report 2000/2001*. Washington.
- 44) Zdunić, Stjepan (2003.) "Relativne cijene, tečaj i konkurentnost hrvatskog gospodarstva", *Ekonomski pregled*, (54), 11-12.
- 45) Zdunić, Stjepan (2004.) "Relativne cijene i izvori rasta - komparativna analiza". U: *Ekonomska politika Hrvatske u 2005.* - XII. tradicionalno savjetovanje HDE u Opatiji, Zagreb, Inženjerski biro.
- 46) Zdunić, Stjepan (ed. et al.) (1991.) *Privatizacija u politici gospodarskog razvoja Hrvatske*. Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb.
- 47) Zdunić, Stjepan (2004.) "Posebnosti hrvatske monetarne politike", u knjizi *Kriza i okviri ekonomske politike*, Zbornik radova, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Hrvatske i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.